

DİYALEKTİK BİR ANAYASA İNCELEMESİ İÇİN ÇERÇEVE GİRİŞİMİ*

Doç. Dr. Gökhan Atılğan

Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Öz

Bu makalenin amacı, anayasa incelemeleri için alternatif bir yöntem önermektir. Önerinin zemini, Türkiye’de anayasa tartışmalarının yoğunluğu ile anayasa incelemelerinde yöntem tartışmalarının cılızlığı arasındaki çelişkidir. Bu çalışmanın anayasal pozitivizme karşı önerdiği diyalektik yöntemin ardında içsel ilişkiler felsefesi ve bütünsel bir sosyal bilim anlayışı yatmaktadır. Makale, bu bakımdan, takip ettiği felsefe ve sosyal bilim anlayışını sergilemenin yanı sıra anayasal pozitivizme hâkim olan atomistik-rasyonalist bütünlük anlayışına yaslanan dışsal ilişkiler felsefesinin ve parçalı sosyal bilim anlayışının bir eleştirisini de yapmaktadır. Makalede diyalektik anayasa incelemeleri için önerilen çerçeve, ağırlıklı olarak Bertell Ollman’ın Karl Marx’ın eserlerinin diyalektik bir okumasına dayanarak yeniden kurduğu diyalektik yönteme dayandırılmıştır. Önerilen çerçevenin ana hatları kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası soyutlamalarına ve diyalektiğin öz ve görünüm, özdeşlik ve farklılık, nicelik ve nitelik, başkalaşım, karşıtların birliği, çelişki, yadsımanın yadsıması, önkoşul ve sonuç gibi kategorilerine göre şekillendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Anayasa, içsel ilişkiler felsefesi, diyalektik yöntem, diyalektiğin kategorileri, anayasal pozitivizm

A Dialectical Framework for Studies for Constitution

Abstract

The aim of this article is to propose an alternative method for the studies of constitution. The contradiction that stems from the fact that the intensity of the debates on constitution does not accompany sufficient methodological discussions is what lays the basis for this proposal. Underlying the dialectical method that this study proposes as an alternative to legal positivism employed by mainstream studies of constitution are internal relations philosophy on the one hand and a holistic understanding of social sciences on the other. In this respect this article not only exhibits its own conception of philosophy and of social sciences, it also develops a critique of external relations philosophy as well as the specialized understanding of social sciences that rests on an atomistic-rationalist conception of totality. The model that the article proposes for the studies of constitution builds mainly on the dialectical method that Bertell Ollman has reconstructed through a dialectical reading of Marx’s classical works. What informs the main tenets of the proposed method in this article are abstractions such as extension, level of generality and vantage point as well as the dialectical categories such as essence-appearance, identify-difference, quality-quantity, metamorphosis, unity of opposites, contradiction, negation of negation, precondition and result.

Keywords: Constitution, internal relations philosophy, dialectical method, dialectical categories, constitutional positivism

---

*Makale geliş tarihi: 31.01.2014

Makale kabul tarihi: 24.11.2014

Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi¹

Giriş

Terime kendi dilinde uygun karşılık bile yerleştirememiş bir ülkede onu inceleme yönteminin ciddi bir tartışma konusu yapılmamış olması ilk bakışta tuhaf görünmeyebilir. Ancak, anayasa sözcüğünün siyasette, gündelik hayatta ve sosyal bilimlerde sıkça kullanıldığı ve üzerine yapılan tartışmaların zaman zaman bütün tartışmalara baskın çıktığı bir ülkede her ikisi de normal bir durum sayılmaz. Uygun ad bulamama meselesini² hatırlayalım: Erdoğan Teziç, Ali Fuad Başgil'e atıfla eski bir özdeyişi aktarır: “Galat-ı meşhur fasih-i mehcurdan evladır” [yaygın yanlış, terk edilmiş düzgün sözden daha üstündür] (2009: 3). Bu özdeyiş, günümüzde kullanılan ‘anayasa’ sözcüğünün ve ondan türetilen ‘anayasa hukuku’nun kullanımlarındaki yaygınlık derecesi ne kadar yüksekse o oranda yanlış olduklarını vurgular. ‘Anayasa hukuku’, ‘ana kanun hukuku’ gibi garip bir anlama gelir ve bu gariplik, ‘hukuk’ sözcüğünden değil ‘anayasa’ sözcüğünden kaynaklanır. Anayasayı çözümlenme yöntemiyle ilgili literatürün tuhaflığını belirtelim: Sosyal bilimler alanında üzerine en çok yazılmış konulardan biri hakkında, konunun nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin yöntem tartışmalarının neredeyse yok denecek düzeyde olması şaşırtıcıdır.³ Bu saptama, anayasa incelemelerinde gerek yaklaşımın, gerekse de

---

¹Bu makalenin ilk taslağı, “Anayasa Çözümlerinde Yöntem Sorunsalı: Diyalektik Katkıları” başlığıyla Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 4-6 Aralık 2013 düzenlenen 13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur. Makaleye önemli katkılardan ötürü Prof. Dr. Cem Eroğul’a ve Cenk Saraçoğlu’na teşekkür ederim. Kusurlar, elbette benimdir.

²Sadrazam Mehmet Sait Paşa’nın “kanun-ı esâsi”sinden Osman Nuri Uman’ın “anayasa”sına, “hukuk-ı esâsiyye”den “anayasa hukuku”na terimin Türkçe’de kendine bir karşılık bulma serüveni için bkz. (Gözler, 1999: 131-140).

³Türkiye’de doğrudan anayasa hukuku yöntemi üzerine yazılmış, yöntem sorununu kısmen içermiş ya da yöntem sorununa değinmiş sınırlı sayıda metinlerden bazıları

yöntemin metin içine gömülmüş olabileceğini göz ardı etmez. Yapılmış onca incelemeye karşılık, incelemenin nasıl yapılmasının anlamlı olacağına ilişkin bir tartışmanın neredeyse hiç başlamamış olmasındaki tuhaflığı dile getirir.

Bu makalenin amacı; anayasa incelemelerinde yöntemin merkezî önemini vurgulamak ve bir yöntem önerisi yapmaktır. Önerilen yöntem, Marksist diyalektiktir. Marksist diyalektiğin anayasa çözümlemelerine nasıl bir katkıda bulunabileceğini tartışabilmek için öncelikle anayasa incelemelerindeki baskın yöntemin ana hatlarını eleştirel bir biçimde ortaya koymak gerekecektir.

Makale, üç bölüm olarak kurgulanmıştır. Birinci bölümde, Türkiye'deki anayasa çalışmalarının tasnifi yapılıyor, bunların ana eğilimlerine işaret ediliyor, hangi kategorideki çalışmaların baskın olduğu (anaakım oluşturduğu) saptanıyor ve baskın olan çalışmalarda kullanılan yöntem, bu yöntemin arkasındaki felsefe ve bu ikisinden kaynaklanan sosyal bilim anlayışının eleştirel bir değerlendirilmesi yapılıyor. İkinci bölümde alternatif bir anayasa çalışmasının hangi felsefeye, ne türden bir bütünlük anlayışına, hangi yöntem ve nasıl bir sosyal bilim anlayışına yaslanmasının elzem olduğu ortaya konuluyor. Üçüncü bölümde ise diyalektik bir anayasa incelemesinin ana hatları kurulmaya çalışılıyor.

I. Durum ve Genel Eğilim Nedir?

Türkiye'nin anayasa macerasının 175 yıllık uzun bir geçmişi var. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan bu yana beş ayrı anayasa kabul edildi ve 37 ayrı anayasa değişikliği yapıldı (Eroğul, 2010). Bu uzun tarihte küçümsenemeyecek bir anayasa literatürü birikti. Üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, emek ve sermaye örgütleri, siyasi partiler, düşünce ve hukuk kuruluşları tarafından çok sayıda anayasa önerisi hazırlandı.⁴ Anayasa hukukuyla doğrudan ilgili ilk kitap sayılan Mekteb-i İdadi-î Şahane muallimlerinden Esad Efendi'nin 1876 tarihli *Hükümet-i Meşrûta* adlı kitapçığından (Tunaya, 2001: 49) beri onlarca anayasa hukuku kitabı yazıldı.

---

için bkz.: (Başgil, 1960: 33-37; Soysal, 1969: 1-6; Soysal, 1986: 7-20; Soysal, 2011: 27-30; Tunaya, 1980: 27-55; Eroğul, 2007; Gözler, 1999; Gözler, 2010: 25-40).

⁴Türkiye'de hazırlanan anayasa öneri, taslak ya da tekliflerinin önemli bir bölümünü kapsayan iki liste için bkz. (Göztepe ve Çelebi, 2012: 18-20; Yazıcı, 2009: 3-5). Her iki listenin de eksik olduğunu belirtmek gerekiyor. Yazıcı'nın listesi 1992-2001 dönemindeki taslakları kapsıyor. Daha geniş olan Göztepe ve Çelebi'nin hazırladığı liste ise 1992-2011 arasındaki taslaklardan oluşuyor. Bu listeler, 1992 öncesinde hazırlanan örneğin (SBF, 1960; Kıvılcımlı, 1960; SBF, 1982; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1982) gibi anayasa önerilerini kapsamıyor.

Anayasa macerasının uzun bir tarihi, anayasa literatürünün de geniş bir birikimi olan Türkiye’deki anayasa hukuku kitaplarında birbirinden farklı üç ana yaklaşım takip edildiği görülür. Aralarında farklılıklar olduğunu ve bazı durumlarda da kategorik geçişkenlikler bulunduğunu hatırd tutarak⁵, anayasa hukuku kitaplarında izlenen her bir yaklaşımı örnekleriyle tanımak, yöntem tartışması için uygun bir başlangıç olabilir. Böylelikle Türkiye’deki anayasa çalışmalarının yaklaşım farklılıklarını kuşbakışı görebilir, hangi yaklaşımın baskın olduğunu belirtebilir ve buradan yöntem sorunlarına doğru ilerleyebiliriz.

Cem Eroğul, Türkiye’de yayımlanan anayasa hukuku kitaplarının bir bölümünde hukuk bilimi yaklaşımının *ağır bastıgını*⁶ belirtir. İlk kategoride yer alan bu çalışmalar önce kamu hukuku içinde anayasanın konumunu belirlerler. Sonra, anayasanın kaynaklarını verirler. Peşinden, anayasanın düzenlediği siyasal iktidar, devlet ve egemenlik gibi kavramları açıklarlar. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin hukuksal çerçevesini anlattıktan sonra da yasama, yürütme ve yargı organlarının nasıl örgütlendiğini ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ne şekilde düzenlendiğini anlatırlar (Eroğul, 2007: 406). Bu yaklaşıma göre yazılmış kitaplara Ali Fuat Başgil’in *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* (1960), Hüseyin Nail Kubalı’nın *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler* (1969), Bülent Nuri Esen’in *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar* (1970), İlhan Arsel’in *Anayasa Hukuku (Demokrasi)* (1964), Erdoğan Teziç’in *Anayasa Hukuku* (2009), Şeref Gözübüyük’ün *Anayasa Hukuku* (1986), Yıldızhan Yayla’nın *Anayasa Hukuku Ders Notları* (1986), İsmet Giritli ve Jale Sarmaşık’ın *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku* (2001), Necmi Yüzbaşıoğlu’nun *Anayasa Hukuku El Kitabı* (2007), Mustafa Erdoğan’ın *Anayasal Demokrasi* (2010), Kemal Gözler’in *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (2010) ve Şükrü Karatepe’nin *Anayasa Hukuku* (2013) adlı kitapları örnek olarak verilebilir. Türkiye’de hukuk bilimi

⁵Cem Eroğul, kategorik geçişkenlikleri gözeterek üç farklı yaklaşımın yanı sıra bir de “karma nitelik taşıyan” anayasa hukuku kitaplarından söz edilebileceğini belirtiyor. Eroğul, bu yapıtlardan öğrencilere yönelik olanların yürürlükteki anayasal düzene odaklandığını, ancak kimilerinde yazarına göre İslam düzeninin, kimilerinde Marksizmin, kimilerinde de siyasal sistemlerin anlatıldığını; genel okura yönelik olanlarda da demokrasi, laiklik, askerî yönetim gibi yazarın özellikle işlemeyi gerekli gördüğü özgül konuların ele alındığını söylüyor (2007: 407). Karma nitelikteki bu yapıtlar, bu makalede, kategorik geçişkenlikler olduğu vurgulanarak, sırf tasnif kolaylığı olsun diye üç kategorinin içine dağıtılmıştır.

⁶Bu, hukuk bilimi yaklaşımı kullanan çalışmalardan bazılarının yer yer siyaset bilimi yaklaşımını (Ali Fuat Başgil’in kitabında (1960) olduğu gibi bazen ‘sosyolojik yaklaşım’ı da) içerebildikleri anlamına gelir.

çerçevesine göre yapılmış çalışmalar aşağıda tanıtılacak olan diğer kategorideki çalışmalara göre daha baskındır. Sadece sayısal olarak daha çok oldukları ve okur kitlesi olarak daha geniş bir kitleye ulaştıkları anlaşıldığı için değil, etki alanlarının gücü gözetildiğinde “normal” ve “bilimsel” olanın bu yaklaşım olduğuna ilişkin genel bir kanaat oluşturmayı başarabildikleri için de. Bu bakımdan bu yaklaşımın “anaakım” (*mainstream*) oluşturduğunu ileri sürebiliriz.⁷ Bu yaklaşıma uygun çalışmaların bazılarında okur kitlesi olarak üniversite öğrencileri seçildiği için, bazılarında pozitif anayasa hukuku alanındaki eserlere ihtiyacın daha acil olduğuna inanıldığı için⁸, bazen de pozitivist gelenek dışında anayasa hukuku çalışması yapılamayacağı ve yapılmaması gerektiği savunulduğu için⁹ pozitivist geleneğin etkisi ağır basar.

İkinci kategoride yer alan çalışmalar, Türkiye'nin anayasal tarihi ve özellikle de yürürlükteki anayasal düzen üzerine odaklanırlar. Bu yaklaşımı takip edenlerin bir bölümü, işe, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasal gelişmelerden başlarlar. Bir kısmı Bağımsızlık Savaşıyla oluşan yeni siyasal ve hukuksal düzeni başlangıç noktası olarak seçerken bir kısmı da kısa bir tarih girişinin ardından yürürlükteki anayasal düzeni anlatırlar (Eroğul, 2007: 407). Bu tip çalışmalara verilebilecek çokça örnek arasından bazıları şunlardır: Recai Galip Okandan'ın *Amme Hukukumuzun Ana Hatları* (1971), Bülent Nuri Esen'in *Türk Anayasa Hukuku* (1971), İlhan Arsel'in *Türk Anayasa Hukuku*

⁷Bu kategorideki çalışmalar öylesine yaygındır ki, Kemal Gözler, Türkiye'de son 10 yılda yayımlanan büyük çoğunluğu bu yaklaşıma göre hazırlanmış 50 civarında anayasa hukuku kitabı saptadığını, sayının daha da çok olabileceğini belirtiyor. Aralarında kendi içinde tutarlı ve önemlileri olmakla birlikte Gözler, bu kitapların bir kısmının birbirinin tekrarı olduğunu, hatta küçümsenemeyecek bir kısmının bilimsel değeri olmadığını ya da düpedüz usulsüz alıntı eseri olduğunu, bazılarının yazarlarının kim olduğuna dair bilgiye dahi ulaşamadığını kaydediyor ve bunları örnekleriyle ortaya koyuyor (Gözler, 2013). Besbelli ki, anayasa hukuku kitaplarındaki bu enflasyonun temelinde ders kitabı piyasasının kabarttığı parasal iştah da var. Ancak bizi burada ilgilendiren işin bu boyutundan ziyade, bunca kitabın bazen bilinçli, bazen bilinçsiz bir şekilde bilimsel olanın hukukî yaklaşım olduğu varsayımıyla hareket etmiş olmasıdır. Bu da gerisindeki felsefe, yöntem ve sosyal bilim anlayışıyla hukukî yaklaşımın anaakım oluşturduğunun bir göstergesi sayılır.

⁸Örneğin Ergun Özbudun, son derece yaygın bir kullanıma sahip olan (ve aşağıda belirtilecek olan ikinci kategorideki çalışmalar içinde yer alan) *Türk Anayasa Hukuku* adlı kitabında pozitif hukuk yanının ağır basmasının anayasa kurallarının oluşumunda tarihsel ve siyasal faktörlerin etkisini küçümsemesinden değil, pratik nedenlerden kaynaklandığını belirtiyor. Özbudun, bu nedenlerden birinin 1982 Anayasasının yeniliği nedeniyle pozitif anayasa hukuku alanındaki eserlere daha acil ihtiyaç duyulması olduğunu yazıyor (2012: 7).

⁹(Gözler, 1999 ve 2010)'da bu düşünce savunuluyor.

(1959), Orhan Aldıkaçtı'nın *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (1982), Ergun Özbudun'un *Türk Anayasa Hukuku* (2010), Yavuz Sabuncu'nun *Anayasaya Giriş* (2012), Mustafa Erdoğan'ın *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset* (2012), Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu'nun *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (2001) Bülent Tanör'ün *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (2001) ve Faruk Yılmaz'ın *Türk Anayasa Tarihi* (2012) adlı eserleri. Bazı çok önemli istisnaları olmakla birlikte, bu yaklaşımı takip eden çalışmaların önemlice bir bölümü, anayasanın kendi başına bir tarihi olabileceğini varsayarak felsefi ve yönetsel esinlenmeleri bakımından hukuk bilimi yaklaşımının sınırları içinde kalır. Bu bakımdan da birinci ve ikinci yaklaşım arasında bir yakın akrabalık söz konusudur.

Üçüncü kategoride ise siyaset bilimi yaklaşımıyla yapılmış çalışmalar yer alır. Bu yaklaşımla çalışanların yöntemi, ilk iki yaklaşımdan tümüyle farklıdır. Zira, anayasa hukukunun esas konusu, toplum düzeninden kaynaklanan temel çatışmalar ile tarihsel üstünlükler ya da uzlaşmalardan kaynaklanan siyasal yapılar ve kurumlardır. Esas konu böyle tarif edilince de siyaset ve onunla ilişkili iktisadi düzen, toplum yapısı, kültür ve teknik gelişmeler kendilerini çevreleyen hukuktan ayrı görülmez; bunlar arasında içsel bir ilişki olduğu kabul edilir. Eroğul, bu yaklaşımda önde gelen konuları şöyle sıralar: “siyasal erkten kaynaklanan güç, bu gücün karşısında yönetilenleri korumakla yükümlü temel hak ve özgürlükler, erkin gücüne karşı toplumda öne çıkan karşıgüç (muhalefet), toplumu saflara bölen düşüncüler (ideolojiler), siyasal akımlar, çıkar kümeleri, siyasal partiler, bu karşıt güçlerin oluşturduğu büyük siyasal dengeler, Batı demokrasisi, sosyalist düzenler, faşizm, üçüncü dünya düzenleri, bunların her birinde belirleyici olan siyasal akım ve kurumlar” (2007: 407). Bu kategoride yer alan çalışmalara Mümtaz Soysal'ın *Dinamik Anayasa Anlayışı*'ni (1969), *Anayasaya Giriş*'ini (2011), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*'ni (1986), Tarık Zafer Tunaya'nın *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*'nu (1980), Server Tanilli'nin *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*'ini (1982), Cem Eroğul'un *Anatüzeğe Giriş*'ini (2013a), İbrahim Ö. Kaboğlu'nun *Anayasa Hukuku Dersleri*'ni (2006) örnek olarak gösterebiliriz.

Üçüncü kategorideki çalışmaların iki önemli özelliğinden söz edilebiliriz. Birinci özellik, bu kategorideki çalışmaların birinci ve ikinci kategorideki çalışmalara yönetsel bir alternatif oluşturmak üzere yola çıkmış olmalarıdır. Nitekim, Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*'te, “Bu yayın tam anlamıyla bir hukuk kitabı da olmuyor; hattâ, bir bakıma, şimdiye kadarki anayasa kitaplarında hukukun ağır basmasına karşı bir tepki bu,” diye yazar (2011: 21). Dolayısıyla, üçüncü kategori çalışmalarının pozitivist gelenek karşısında eleştirel ve bütünsel bir ağırlık oluşturma amacından söz edilebilir. Üçüncü kategorideki çalışmaların ikinci önemli özelliği, (aralarında yer yer

önemli farklar da olmakla birlikte) felsefî gelenekler içinde içsel ilişkiler felsefesine yakın durmaları, yöntemsel olarak diyalektik bir hat izlemeleri ve bu önemli yönleriyle ilk iki kategorideki çalışmalardan ayrılmalarıdır.¹⁰

Kısa ve ancak çok genel bir kategorik tanıttımdan sonra, esas konumuz olan yöntemle odaklanmaya başlayabiliriz. Türkiye’deki anayasa çalışmalarında baskın olan pozitivist hukuk yaklaşımı, pozitivist hukuk alanına uyarlamasıyla oluşturulmuştur. Pozitivism, sosyal bilim yaklaşımları arasında en eski ve kullanımı en yaygın olanıdır. Genel anlamıyla doğa bilimlerinin yaklaşımıdır. Kökleri 19. yüzyılda, kuramsal esasları Aguste Comte’ta ve sosyolojidedir. Temelde, nesnel ve gözlemlenebilir olgular ile fikir ve değerlerin iki ayrı şey olduğu tezine dayanır.¹¹ Hukukî pozitivist hukukun temel tezleri, İngiliz hukukçu John Austin tarafından formüle edilmiş, Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen tarafından geliştirilmiştir.¹² Hukukî pozitivism, mevcut olan ile ideal olan arasında, kural ile değer arasında yaptığı ayrımı uygun olarak, hukuk biliminin alanını yürürlükteki hukuk olarak belirler ve böylelikle hukuk bilimini hukukun içine, hukuku da hukuk biliminin içine kapatır (Green, 2009; Keyman, 1978). Pozitivist hukukun anayasa hukukuna uyarlanması ise anayasa hukukunun kapsamını anayasal kurallarla sınırlar.¹³

Türkiye’deki anayasa çalışmalarında pozitivist geleneğin izleri yukarıda bazı örnekleri verilen ve hukuk bilimi yaklaşımı içinde kalan anayasa çalışmalarının *genel renginden* ve esas olarak da bu çerçeveye çalışan bir anayasa hukukçusunun yöntem üzerine yazdığı kitaptan (Gözler, 1999) sürülebilir.¹⁴ Bu iz sürmenin, pozitivist geleneğin ardında nasıl bir felsefe ve nasıl bir sosyal bilim anlayışı yattığına ilişkin soruya odaklanarak yapılması

¹⁰Belirtmek gerekir ki; diyalektik sadece üçüncü kategorideki çalışmalarda kullanılmış bir yöntem değildir. Nitekim, Cem Eroğul’un dikkati çektiği gibi (2007: 407-410), Yavuz Sabuncu’nun değerli çalışması (Sabuncu, 2012), ikinci kategorideki çalışmalar içinde yer almasına rağmen yöntem olarak diyalektiği kullanır. Bunun gibi, Bülent Tanör’ün önemli çalışması da (Tanör, 2001) ikinci kategori içinde olmakla birlikte diyalektik bir inceleme olarak değerlendirilebilir.

¹¹Pozitivist hukukun genel ve yalın bir sergilemesi için bkz. (Neuman, 2008: 120-129).

¹²Kelsen’in temel tezleri için bkz. (Kelsen, 2005). Kelsen’in anayasal pozitivist hukuk için bkz. (Beaud, 2003: 73).

¹³Anayasal pozitivist hukukun bir sergilemesi ve savunusu için bkz. (Schauer, 1993).

¹⁴Hukukî pozitivist hukukun dayalı olan ve yukarıda bazı örnekleri verilen anayasa çalışmalarının tümünün Gözler’in ortaya koyduğu ve savunduğu yöntemi birebir takip ettiklerini iddia etmek mümkün değildir. Hukukî pozitivist hukukun temel tezleri, kuramsal düzeyde Gözler’in kitabında sergilenmiştir. Aşağıda yürütülen tartışmadaki referanslar da bu kitabdır.

yerinde olacaktır. Çünkü sosyal bilimlerde izlenen farklı yaklaşımların ardında bir felsefe ve bir sosyal bilim kavrayışı bulunur.

Pozitivist anayasa incelemelerinin ardında dışsal ilişkiler felsefesi yatar. Bu felsefi geleneğin temel tezi, aslında adından da anlaşılabilceği gibi, bir bütünün parçaları arasındaki ilişkinin her bir parçanın kendisinde de ifade edilmediği; yani parçalar arasındaki ilişkinin ancak sonradan kurulabildiğidir. İncelenen her bir parça, bütünü oluşturan diğer parçalarla ilişkisini kendi bünyesinde taşımaz. Böylelikle, gerçekliğin yapı taşları, bu felsefi gelenekte “ilişki” değil, “şey” olur. Dışsal ilişkiler felsefenin esası da, diğer felsefi geleneklerde olduğu gibi bütünlük anlayışındadır. Zira gerçeklik ancak bütünlüğün bakış açısına göre kavranabilir (Bensaid, 2011: 168) ve felsefe de, dünyayı ya da gerçekliği kavramanın yoludur. Karel Kosík’in hatırlattığı gibi (1976: 24), felsefi düşünce tarihindeki belli başlı bütünlük kavrayışları belirli bir gerçeklik kavramı temeline dayanır ve epistemolojik ilkelerle yakından ilişkilidir. Dışsal ilişkiler felsefesinin bütünlük anlayışı, Descartes’tan Wittgenstien’a uzanan atomistik-rasyonalist (parçacıkçı-akılcı da denebilir) çizgidir. Bu çizgi, gerçekliği en basit parçaların ve unsurların toplamı olarak görür. Bütünün parçaları arasındaki ve her bir parçanın bütünlükle ilişkisi dışsaldır. Bu, şu anlama gelir: Parçalar ayrı ayrı var olurlar ve birbirleriyle ayrı varlıklar olarak ilişkiye geçerek kendileriyle türdeş olmayan bir bütünü oluştururlar. Sève’in işaret ettiği gibi (2013: 124), bu anlayışta parçalar bir bütünü oluşturabilen önsel varlıklardır; bütünü, bu bakımdan parçalarıyla ilişkisi bakımından mantıken ikincildir. Sonuç olarak da bütünü parça olmaksızın, parça da bütünü olmaksızın kavranabilir.

Dışsal ilişkiler felsefesinin temel tezi ve bütünlük anlayışı, anayasal pozitivism geleneğinde bariz bir biçimde hissedilir. Zira, bu felsefenin temel tezi ve bütünlük anlayışının sonucu anayasayı bir ilişki değil, bir şey olarak kavramaktır. Bu kavrayışa göre, anayasa, kendi sınırları içinde, kendi başına varolan bir parçadır ve anayasa hukuku da ancak ve sadece bu parçayla ilgilidir. Kemal Gözler’in, “... anayasa hukukunun konusunu, anayasada bulunan kuralların oluşturduğunu söyleyebiliriz. ... kaynağını anayasadan ve kanunlardan almayan konular anayasa hukukunun inceleme alanına girmez” (1999: 153) şeklindeki sözleri bunu teyit eder. Dikkat edilirse, bu sözler, anayasayı ilişkili olduğu diğer her şeye dışsallaştırır ve onu kendi sınırları içine hapseder. Gözler’in şu satırları ise pozitivist geleneğin, bütünü (toplum) parçaya (anayasa) nazaran nasıl ikincil konuma ittiğini gösterir: “... anayasa hukukunun saf teorisi, pozitif anayasa hukukunun yapısını tahlil etmeli; ama bu hukukun oluşumunda rol oynayan toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulları

dikkate almamalıdır” (1999: 162).¹⁵ Bu yaklaşım açısından, demek ki, belirli bir anayasa incelemesi toplum (ya da sistem) dikkate alınmadan yapılabilir. Bu yaklaşımın yetersizliği Mümtaz Soysal’ın Federalistlerin ABD Anayasası hakkında yazdığı metinler üzerine vaktiyle yaptığı yorumda mükemmel bir biçimde belirtilmiştir:

Philedelphia’daki kurucuların yaptıkları Anayasa, o günkü şekliyle kalmadı; zamanla gelişti, aksayan yönleri düzeltildi, düzgün sanılan bazı yönleri aksamağa başladı. Zaten, anayasaları yaşatan veya öldüren şey de, içlerindeki kelimecikler değil, dışlarındaki hayattır. Federalistlerin savundukları görüşlerden bazılarının bugün artık savunulmağa lüzum göstermemesi, onların savunmağa lüzum görmedikleri noktaların da şimdi bir mesele olarak ortaya çıkışı bunun en açık delili sayılabilir (Soysal, 1962: x11).

Anayasa ile hayat arasındaki ilişkiyi koparan pozitivist gelenek bakımından bütünü (yani içinde ve onunla birlikte olduğu toplumun) ilişkisel bir parçası olarak kavranmayan anayasa, bu sınırlar içinde kendi başına bir tüm(el) gibi de görünür. Anayasal pozitivistimin tümdengelimci (*deductive*) bir yol izlemesinin mantığı burada ortaya çıkar. Hatırlanacağı üzere, tümdengelimde, tekil olguların açıklanmasının ve bu açıklamanın kanıtının kaynağı tümeldir (Çubukçu, 1993: 35). Kemal Gözler’in, anayasa incelemelerinde öncelikle anayasa kurallarına, anayasal kural yoksa anayasa mahkemesi kararlarına, anayasa mahkemesi kararı da yoksa anayasa hukuku doktrinine bakılması gerektiğine ilişkin tezi (1999: 27-28) bu türden bir tümdengelimci anlayışın sonucudur. Bu sonuca göre, anayasa hukukunun çerçevesi anayasal kural ve kararlarla çevrilidir.

Ulaşılan bu sonuçta anayasal pozitivistimin hatalı soyutlama tarzının belirleyici etkisi vardır.¹⁶ Bu hatalı ya da yetersiz soyutlamanın en önemli sorunu, anayasayı aşırı derecede dar bir kategori olarak tasarlamasıdır. Anayasal pozitivistimin, kaynağını anayasadan almayan her türlü konu, ilişki ya da süreci kendi alanının dışına atması, kendi nesnesinin yeterli düzeyde incelenmesini imkânsız kılar. Bu soyutlama biçiminde, anayasa, anayasadan ibaret sayılır ve böylelikle de Heywood’un dikkati çektiği gibi (2011: 373), bir siyasî sistemin gerçekte nasıl işlediğinden çok, onun kendisini nasıl tarif ettiğine odaklanılmış olur. Burada soyutlama, bütünü ilişkisel bir parçasını daha iyi odaklanarak incelemek için geçici bir zihinsel işlem olarak bütünden

¹⁵Gözler’in anayasa hukukunun ‘saf teori’si kavramlaştırması, kendisinin de belirttiği gibi, (Kelsen, 2005: 1-2)’den kaynaklanıyor.

¹⁶“Soyutlama” kavramının, Latince “*abstrahere*” sözcüğünden köklendiğini ve “çekip almak”, “çekip çıkarmak” anlamına geldiğini hatırlayalım.

ve ilişkili olduğu diğer parçalardan çekip ayırmak yerine onu kendi başına bir şey olarak kavramak anlamına gelir. Anayasa ile ondan ayrıştırılan diğer ilişkiler ve onun ayrıştırıldığı bütün arasında içsel ilişkiler olduğu göz önünde tutulmadan yapılan bir soyutlama ya çarpık, ya kısmî ya da ideolojik bir sonuç doğurur (ki bu konuya aşağıda tekrar döneceğiz).

Bu türden bir hatalı soyutlama, Hegel'in kullandığı anlamda metafizik ile yakından ilişkilidir. Hegel'in vurgulamış olduğu gibi metafizik, şeyleri birer ilişki ve süreç olarak kavramak yerine onları kendi özellikleri çerçevesinde ele alır. Nesnelere dışsal varoluşundan hareket eden, onlar arasındaki ilişkiyi ancak ve sadece dışsal ilişki olarak gören metafizik ile ampirizm arasında gözden kaçırılmaması gereken bir örtüşme vardır. Daniel Bensaid, bu yaklaşımı, “sırtını bütünlüğe dönen, parçalı bilgilerin pratik deneyselliğine gömülen araçsal bilim” anlayışı olarak tanımlar (2011).

Nesneleri kendi özellikleri çerçevesinde incelemek tümüyle yanlış değildir; yetersizdir (Eroğul, 2014a: 15).¹⁷ Metafizikten esinlenen pozitivist anayasaya incelemeleriyle bir makinenin mekaniği üzerine yapılan inceleme arasında bir analogi yaparsak bu konu daha iyi anlaşılabilir (Ollman, 2011: 56). Anayasa mekaniği denilen şey, yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin başlıca organları arasındaki ilişkilerin, devletle toplumun ya da yurttaşların, merkezî yönetim ile yerel yönetimlerin nasıl düzene sokulup dengelendiğini gösterir. Bu mekaniği çözmek, anlamak, açıklamak kuşkusuz önemli bir çabadır. Bununla beraber, sadece anayasa mekaniği üzerine odaklanmak, bir makinenin nasıl bir mekanizmaya sahip olduğunu çözmeye benzer. Makinenin mekanizmasını çözmek anlamsız bir çaba değildir. Ama orada durulur ve makinenin ne işe yaradığı, neden bu şekilde üretildiği, bu üretiliş biçiminin hangi toplumsal ihtiyaçlara denk düştüğü sorgulanmaz, incelenmez, çözümlenmez ve yorumlanmazsa bunun bir anlamı kalmaz. Aynı şey, anayasa incelemeleri için de geçerlidir. Anayasa mekaniğinin işleyişini bilmek, onun anlamını ve nasıl kullanıldığını öğrenmek bakımından elbette anlamlı ve zorunludur. Ancak, Bertell Ollman'ın belirttiği gibi (2011: 56) bu bize, anayasa üzerindeki herhangi bir siyasî ihtilafı asıl meselenin ne olduğunu ve bazı insanların neden o ya da bu konumlanışta olduğunu açıklayamaz. Öyleyse anayasanın temel yönsemelerine, hedeflerine ve anayasanın üretildiği geniş toplumsal bağlama odaklanmak, en az onun mekaniğini bilmek kadar önemlidir.

Bu son noktayı Türkiye anayasacılık tarihinden bir örnekle derinleştirmek yerinde olabilir: Mümtaz Soysal, 1961 Anayasa Komisyonu üyelerinden birisiydi. Anayasanın kabulünden sonra, “Temeldeki Kavgalar” üst

¹⁷Benzer bir vurgu için bkz. (Tunaya, 1980: 33; Soysal, 2011: 29).

başlığı altında *Yön* dergisinde bir yazı dizisi yayımladı. Bu yazı dizisi, pozitivist geleneğinin açmazlarını çarpıcı bir biçimde ortaya koyabilecek ibret verici öykülerle doludur.¹⁸ Soysal, yazı dizisine bir uyarıyla başlar ve “Aslına bakılırsa anayasalardaki kelimecikler, devlet hayatı bakımından pek az şey ifade eder. Önemli olan bunların yorumlanış, uygulanış tarzları ve imkânlarıdır; kelimeler kat’î gerçeklere uyabildikleri ölçüde yaşayabilirler” diye yazar (1961a: 9). Bununla beraber, Mümtaz Soysal, Anayasa Komisyonunca hazırlanan tasarıda yer alan bazı kelimelerin Temsilciler Meclisinde, kıyametler kopardığını vurgular ve şöyle der: “Genel kurulda toprak ve ticaret burjuvazisini temsil edenler, Komisyonca hazırlanan tasarımı 10 Mart 1961 günü ellerine aldıkları zaman hemen gözlerine çarpan şey, taksitli kamulaştırma ve millileştirmeye ilgili 38. madde oldu. Çalışma, sosyal güvenlik, sosyal adalet, planlama sözleri, gözlerindeki heyûlayı daha da büyüttü” (1969b: 11). Bu kelimecikler acaba neden Temsilciler Meclisinin bazı üyelerinin gözlerine bir heyûla gibi görünmüştü ve bu üyeler, bu kelimelerin anayasada yer almaması için neden var güçlerini kullanmışlardı? Beri yandan, Soysal, başka kelimelerin de büyük bir anayasa muharebesine dönüştüğünü anlatır. Soysal, Anayasa Komisyonunca Temsilciler Meclisine sunulan cumhuriyetin niteliklerine ilişkin metnin “Türkiye Cumhuriyeti demokratik ve lâiktir; insan hak ve hürriyetlerine, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanır” şeklindeyken Mecliste “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir” şekline dönüşerek kabul edildiğini aktarır. Cumhuriyetin insan hak ve hürriyetlerinin yanı sıra çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanmasında kimler, ne gibi mahzur ve tehlike görmüş, bu kelimeleri taslaktan çıkarmak için neden canla başla savaşmışlardır? 1961 Anayasası, bu çarpıcı dönüşüm ve dönüşümün ardındaki gerçek hikâyeye bilinmeksizin nasıl sadece metne bakılarak anlaşılabilir? Onu tam olarak kavrayabilmek için metnin oluşumunda rol alanların kimler olduklarına, nelerden korktuklarına, neler düşündüklerine; bu kişilerin hangi toplumsal sınıfları az çok temsil ettiklerine; ve anayasanın hem bir sonucu hem de bir nedeni olduğu toplumsal bağlama bakmak, ayrıca Soysal’ın uyarısında belirttiği gibi anayasada yer alan kelimelerin toplumsal karşılıklarını değerlendirmek zorunludur; ki, bu konuya aşağıda tekrar döneceğiz. Ama şimdilik şu sonucu çıkarmak elzemdir: Anayasa, sadece anayasanın kendisine bakılarak anlaşılabilir ve bu bakımdan da pozitivist

¹⁸Tam 12 bölüm süren bu yazı dizisi, 1961 Anayasasının yapım sürecinde pek çok kelime ve konu üzerine tartışmalar yaşandığını göstermesinin yanı sıra, anayasanın anlamı üzerine kuramsal sonuçlar çıkarmaya elverişli olacak kadar değerli ve önemlidir.

geleneğin izlediği metafizik hat, anayasa çözümlenmeleri için son derece yetersiz kalır.

Anayasal pozitivistizmin şimdiye dek ortaya koymaya çalıştığımız özellikleri, bizi kendiliğinden bir başka noktaya getirmiştir. Bu da, anayasal pozitivistizmin takip ettiği sosyal bilim anlayışıdır. Bu sosyal bilim anlayışı, insana ya da topluma ilişkin bütünsel bilgiyi parçalar ve parçalanmış bilgiyi birbirinden yalıtık uzmanlık alanlarının içine gömer. Zaten ve hatırlanacağı üzere; sosyal bilimlerin değişik disiplinlere bölünmesinde, toplumun ancak ampirik olarak gözlemlenebilir ve incelenebilir parçalara ayrılabilirse bilimsel olarak incelenebileceğini savunan pozitivistizmin belirleyici rolü olmuştur. Sosyal bilimlerin disiplinlere bölünmesi, bu yaklaşıma uygun olarak ve ‘gerçeklik’ hakkında ampirik bulgulara dayalı ‘nesnel’ bilgi edinilmesini sağlamak için harcanan genel bir çabanın parçası olarak yaratılmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 21).

Topluma ilişkin bütünsel bilginin parçalanarak birbirinden yalıtık uzmanlık alanlarının içine gömülmesi, her uzmanlık alanının kendine özgü bir dil kurmasına zemin hazırlar. Böylece her sosyal bilimci kendini, kendi uzmanlık alanında ve kendi diliyle konuşmaya salihyetli sayar. Yukarıda, Kemal Gözler’in, “anayasa hukukunun saf teorisi, pozitif anayasa hukukunun yapısını tahlil etmeli; ama bu hukukun oluşumunda rol oynayan toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulları *dikkate almamalıdır*” (1999: 162 [abç.]) şeklindeki sözleri aktarılmıştı. Bu sözler, aynı zamanda pozitivist geleneğin sosyal bilim anlayışının yansıtıldığı bir ayna gibidir. Çünkü, ima ettiği şey anayasanın sadece anayasa hukukçuları, ekonominin sadece iktisatçılar, siyasal koşulların da sadece siyaset bilimciler tarafından incelenebileceğidir. Bununla beraber, Kemal Gözler, tarihçilerin, felsefecilerin, sosyologların ve siyaset bilimcilerin anayasal konularla hiç ilgilenmemeleri gerektiğini söylemez. Bilakis, tarihçilerin anayasaların yapıldığı tarihsel koşullara, felsefecilerin anayasal düzeni etkileyen inanç ve değerlere, sosyologların anayasal konularla ilgili sosyal olgu ve kurumlara ve nihayet siyaset bilimcilerin de siyasal koşullara bakmasının yararlı olduğunu ve bunların hepsinin kuramsal değer bakımından eşit olduğunu belirtir (Gözler, 1999: 157-161). Buna karşılık, örneğin anayasanın oluşumunda etkili olan siyasal koşullar üzerine yapılacak bir çalışmanın “anayasa hukukunun dışında” kalacağını, çünkü bunun bir siyaset bilimi çalışması olacağını yazar (Gözler, 1999: 159). Gözler, bu noktadan şu sonuca doğru ilerler: anayasa hukukçuları, anayasal sorunların tarihsel, felsefi, siyasal ve sosyolojik cephelerine dokunmamalı, “kendi içlerine kapanmalı, kendi uzmanlık alanlarıyla yetinmelidirler. ... anayasa hukuku kendisine yabancı tüm unsurlardan kurtulmalı, ‘saf’ olmalıdır” (1999: 162). Fark edilebileceği gibi bu tezin boşlukta bıraktığı bir soru vardır: madem her bilim dalı kendi içine kapanacak, kendisine yabancı unsurlardan kurtulacak ve

“saf” olacaktır, o halde tarihçiler, siyaset bilimciler, felsefeciler ve sosyologlar neden anayasal konularla ilgilenecektir? Soruyu şöyle de formüle edebiliriz: anayasa hukukçuları, anayasal sorunların tarihsel koşullarına bakmayacaklarsa, neden tarihçiler tarihin anayasal koşullarına ya da yönlerine bakacaklardır?

Pozitivist geleneğin sosyal bilim anlayışının anayasa hukukunu diğer disiplinlere, diğer disiplinleri de anayasa hukukuna dışsallaştırmasının önemli sonuçlarından biri, anayasa hakkında söz söylemeye salâhiyetli yegâne bilimcilerin anayasa hukukçuları olduğuna ilişkin önermedir. Bu önerme, aynı zamanda, sosyal bilimlerin diğer disiplinleri için de geçerli sayılabilir. Bu durumda, tarihçiler tarih hakkında, siyaset bilimciler siyaset hakkında, sosyologlar toplum hakkında ve felsefe de felsefî konular hakkında söz söyleyebilir.¹⁹ “Her bilim dalının kendine has bir yöntemi olduğu” için (Gözler, 1999: 162) bunlar birbirlerinin kullandıkları dili pek az bilirler ve dolayısıyla aralarında çok sınırlı bir iletişim kurabilirler. Her biri ayrı bir parça üzerinde çalışan ve uzmanlık alanlarına sıkışmış sosyal bilimcilerin gözden ırak tuttukları ve görünmez kıldıkları şey ise, hem kendilerinin hem de çalışma alanlarının içinde yer aldığı bütündür; yani sistemdir. Bunun sonucu, Bertell Ollman’ın belirttiği gibi (2012: 404) görünenin gerçekliğe, tek yönlü nedensel yorumların açıklamaya, birbirleriyle bakışsız disiplinlerin sosyal bilime dönüşmüş sayılmasıdır.

Özel olarak Türkiye’yi ve anayasa çalışmalarını göz önüne aldığımızda, pozitivist geleneğe hâkim olan felsefe, yöntem ve sosyal bilim anlayışı, anayasa incelemelerini, Soysal’ın deyimleriyle (1969: 2; 2011: 29) “basit bir hukukçuluk” ya da “küpku ru hukukçuluk” düzeyine indirmiş; Tunaya’nın deyimleriyle de (1980: 31) “teknik hukuk cenderesine sıkıştırmıştır.” Makul, makbul ve bilimsel olanın bu olduğuna ilişkin yaratılan genel kanı, anayasa çalışmalarında pozitivist geleneği anaakım haline getirmiştir.

II. Alternatif Ne Olabilir?

Mümtaz Soysal, alternatif bir anayasa çözümlemesinin anahtar kavramını *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde vermiştir: diyalektik. Soysal, bu çalışmasında anayasaların tarihselleştirilmeleri, yani belirli bir tarihsel uğrağa özgü olarak

¹⁹Gulbenkian Komisyonu, “meslekten tarihçilerin tarihi, sosyologların sosyal sorunları, iktisatçıların ekonomik dalgalanmaları, bu alanlarda çalışan diğer sosyal bilimcilerden daha iyi açıklayabilecekleri kesin değildir” demiştir (2012: 91). Buna dayanarak ekleyebiliriz: Anayasa hukukçularının anayasayı diğer sosyal bilimcilerden daha iyi açıklayacakları da kesin değildir.

ele alınmaları gerektiğini, tarihteki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktıklarını ve gelecekteki anayasal eğilimleri içlerinde barındırdıklarını vurgular. Soysal, beri yandan da, bir anayasanın ancak toplumun oluşum süreci içinde kavranabileceğini belirtir (1969: 2, 88). Soysal'ın bu eserinde ortaya koyduğu ve diğer eserlerinde (1986; 2011) uyguladığı yöntemin ana hatları, daha sonra başka anayasacılar tarafından da takip edilip geliştirilmiştir. Bu konudaki en dikkat çekici yapıt, Cem Eroğul'un *Anatüzeğe Giriş*'idir (2013a). Bülent Tanör'ün, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri* başlıklı eseri aynı hatta yazılmış bir başka çalışmadır (2001). Benzer bir yöntemsel izlek, Murat Sevinç tarafından da takip edilmiştir (2011). Ancak, bu önemli anayasa çalışmaları diyalektik bir hat izlemelerine, diyalektiği içlerine gömmelerine ya da diyalektikten esinlenmelerine rağmen bir yöntem tartışmasına odaklanmış, rakip yöntemlerle bir tartışmayı amaçlamış değillerdir. Mevcut çalışmanın teşebbüs ettiği şey, belirtilen çalışmaların diyalektik mirasını sahiplenerek doğrudan doğruya diyalektik yöntemin kendisine odaklanmak ve onun belirli bir anayasa incelemesinde nasıl kullanılabileceğini tartışmaya açmaktır.

Öncelikle, yukarıda pozitivist anayasa incelemeleri için oluşturulan izleği diyalektik bir anayasa incelemesi için de takip etmek yerinde olur. Nasıl ki pozitivist anayasa incelemelerinin ardında bir felsefe, içinde bir yöntem ve çevresinde bir sosyal bilim anlayışı bulunuyorsa alternatif bir çözümleme için de aynı şey geçerlidir. Maddeci diyalektik, ardında içsel ilişkiler felsefesi yatan ve bütünsel bir sosyal bilim anlayışını savunan bir yöntemdir.

İçsel ilişkiler felsefesi, Marx'ın Hegel'den devralarak geliştirdiği bir düşünüş biçimidir. Bu felsefede bir şeyin girdiği ilişkiler o şeyin ne olduğunun aslı unsurları olarak görülür (Ollman, 2006: 33). Bu görme biçimiyle, belirli bir formasyondaki toplumsal sınıf ilişkileri ve çelişkileri, hâkim iktisadî düzen ve bu düzenin yönsemeleri, devlet biçimi ve hukuki formlar, hâkim kültürel biçimler ve hegemonik ideoloji anayasayla içsel ilişki içindedir ve onun ne olduğunun aslı unsurları olarak kavranır. Sınıflar başka yerde, ideoloji başka düzlemde, iktisadî eğilimler alâkasız bir yönde, hukukun öteki parçaları kendi mecralarında ve anayasa da bunlardan ayrı olarak hareket etmez. Bunlar birlikte oluşur, birlikte etkileşir ve birlikte değışirler. Bu bakımdan da aralarındaki ilişki dışsal değildir; içseldir. Marx'ın kentler üzerine yaptığı bir çözümleme, burada söylenenleri daha iyi anlatmak bakımdan çarpıcıdır. Marx, modern kentlerin oluşumu üzerine yaptığı değerlendirmede, bir bütün olarak kentin ayrı ayrı müstakil evlerin bir araya toplanmasından öte bir form olduğuna dikkat çeker ve "Bütün, burada, sırf parçalarından ibaret değildir. O, başlı başına bir organizma türüdür" der. Marx, ilaveten ve esasen, 'ekonomik bütünlüğün ayrı ayrı her evde içerildiğine' dikkati çeker (1993a: 483). Burada, bütünün (yani sistemin) her bir parçada içselleşmiş olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum anayasalar için de geçerlidir. Bütün ve ilişkili tüm parçalar

anayasada içerilirler ve onun ne olduğunun aslî unsurlarıdır. Bu durumu, içsel ilişkiler felsefesinin bütünlük anlayışının içine girerek daha yakından görebiliriz.

İçsel ilişkiler felsefesinin bütünlük anlayışı, anayasal pozitivizmin takip ettiği atomist-rasyonalist anlayıştan radikal bir biçimde farklıdır. Heraclitus'tan Marx'a uzanan diyalektik kavramlaştırma, gerçekliği, en basit parçaların ve unsurların toplamı olarak görmek yerine, yapılaşmış, evrilen ve öz biçimlenişine sahip olan bir bütünlük olarak görür (Kosik, 1976: 24). Bu kavrayışta bütün, ilişkisel parçalarının karşılıklı bağıntılılığı olarak anlaşılır. Bütünlük kavrayışı böyle olunca, parça sadece ilişkisel ve zihinsel bir kurgu olarak değerlendirilir.

Bu bütünlük anlayışını, Balzac'ın küçük başyapıtı *Bilinmeyen Şaheser*'de kendini sanat ile gerçekliği buluşturmaya adanmış Frenhofer adlı ihtiyar ressamın resim sanatı hakkındaki düşüncelerini zihnimizde canlandırarak daha iyi anlayabiliriz. Frenhofer, "Ah! Doğa! Doğa! Seni kaçarken kim yakalayabildi!" sözleriyle doğanın sonsuz bir akış, sınırsız bir ilişkiler yumağı ve bitimsiz bir devinim içinde olduğunu belirtir. Frenhofer, resmin, "biçim kabartılarını göstererek, yani nesnelere buldukları ortamdaki kopararak" yapıldığını vurgulayarak da resmin dinamik bir bütünü soyutlanmasıyla, yani bütünden bir parçanın çekip çıkarılmasıyla yapıldığını belirtir. Frenhofer, "İnsan, ışığın nesnelere üzerindeki etkisini çizgi aracılığıyla fark eder; ancak, her şeyin içinin dolu olduğu doğada çizgi diye bir şey yoktur" derken (Balzac, 2013: 62) sınır çizgilerinin sonsuz akış halindeki doğayı resmedebilmek, yani geçici olarak sabitleyebilmek için ressam tarafından konulduğunu hatırlatır. Nasıl ki doğa soyutlanmaksızın resmedilemezse, toplum da uygun soyutlamalarla parçalara ayrılmaksızın incelenemeyecek bir sonsuz devinimdir. Ancak unutulmamalıdır ki, parçaların sınır çizgileri toplumun kendisinde yoktur; onları biz kendimiz çizeriz. Bu bakımdan da parçaları çekip almak, bu anlamda soyutlamak zihinsel bir işlemdir. Gerçekten toplum bizim zihnimizde çizdiğimiz çizgilere göre ayrılmış hareketsiz ve cansız parçalardan oluşmaz. Böylesi parçalar etkileşimi, devinimi, canlılığı ve hareketi durmuş bir yapıda mümkündür. Engels'in Hegel'e atfen söylediği gibi "ancak cesette bir parça olur" (1977: 271). Öyleyse parça; belirli bir amaç için gerçeklikten soyutlanmış (çekip çıkarılmış) birimdir ve gerçekte benzer şekilde kurgulanmış diğer birimlerle içsel ilişki halindedir. Bütünlük, işte bu karşılıklılık ve içsel bağıntılılıktır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, bütünü, her bir parçasında içeriliyor oluşudur (Ollman, 2012: 396).

Gerçekliğin diyalektik kavramlaştırmasında, tıpkı bütünlüğün kendisi gibi, onun her bir parçası ya da kurumu birbirleriyle ilişki içinde durmaksızın devindiğinden, bunlar birer ilişki olarak yakalanır. Her bir ilişki, bağlantı

halinde olduğu diğer ilişkilerin ve içsel bir araya gelişlerle oluşturdukları bütünün birer yönü olarak ele alınır. İlişkilerin karşılıklı bağıntılılığı ve etkileşimi her bir ilişkide görülür. Her bir kurum ya da ilişki, bütün sistemin ilişkilerini yansıtır (Ollman, 2012: 399). Böylelikle, atomistik-rasyonalist anlayışın aksine, içsel ilişkiler felsefesinde sorun, birbirinden ayrı parçaların nasıl birleştirileceği değil, bir ilişkinin ya da ilişki grubunun içinde var olduğu bütünsel yapıdan nasıl ayrıştırılacağı ya da soyutlanacağıdır (Ollman, 2012: 60, 97). Şöyle de söylenebilir: Gerçeklikte anayasa, ceza hukuku, medeni hukuk, yasama organı, yargı organı, yürütme organı, iktisadî eğilimler, sınıflar arasındaki güç dengeleri, kültürel ağırlıklar, ideolojinin ana renkleri ayrı yerlerde duran ve bir araya getirildiklerinde toplumu oluşturan parçalar değildir. Mevcut toplumsal formasyon ancak soyutlama yoluyla ayrıştırabildiğimiz bu parçaların her birinde içerilmiştir; bu bakımdan da her biri toplumsal formasyonun bir yönüdür. Bu bakış açısıyla yaşamada yürütmeyi, yürütmeye toplumsal sınıfları, toplumsal sınıflarda hukuku, kültürde ekonomiyi, ekonomide ideolojiyi, hukukun başka bir parçasında anayasayı ya da anayasada bunların hepsini görebilmek mümkün hale gelir.

Bu noktada şöyle bir soru ortaya çıkar: diyalektik bir anayasa incelemesinin metafizik bir anayasa incelemesinden başlıca farkı nedir? Ardında dışsal ilişkiler felsefesi yatan metafiziğin başlıca yetersizliği anayasayı sadece anayasa olarak kavramakken, ardında içsel ilişkiler felsefesi yatan diyalektiğin başlıca üstünlüğü anayasanın asla anayasadan ibaret olmadığını gösterebilmesidir. Metafizik bir inceleme anayasada sadece maddeleri, fıkraları, kısımları, metnin mimari yapısını, devletin, toplumun, temel hakların hukuksal düzeyde nasıl düzenlediğini görebilirken diyalektik bir inceleme anayasada tüm bir toplumu, iktisadı, kültürü, ideolojiyi, toplumsal sınıfları, devleti ve uluslararası ilişkileri de görür. Metafizik bir araştırma, belirli parçalar üzerinde yapılan incelemelerin mekanik bir birleştirmesinden bütüne ilerlemeye çalışırken, diyalektik bir inceleme aksi istikamette hareket ederek “bütünden parçaya, sistemden içeriye” doğru ilerler (Ollman, 2006: 33).

Bütün ya da sistem, incelenen anayasanın içinde ve birlikte olduğu toplumsal formasyondur. İşe anayasanın nasıl bir bağlam içinde ortaya çıktığı ile başlamak önemlidir; çünkü, ancak sistemin içinden geçtiği uğrakta nasıl işlediği, işleyebilmesi için ne gibi kurumsal dayanaklara, meşruiyet mekanizmalarına, ideolojik formlara gereksinim duyduğu bilinir ve anlaşılırsa inceleme konusu olan anayasanın özgülüğü ve anlamı kavranabilir. Daha sonra adım adım parçaya, yani inceleme konusu olan anayasaya, onun sistem içinde nasıl bir yer tuttuğuna, nasıl işlediğine bakılır. Peşinden de başlangıç noktası olan bütüne dönülür; ki işte ancak o zaman anayasanın, içinde üretildiği kapitalist bağlamın yeniden üretilmesinde nasıl bir rol üstlendiği daha net bir biçimde görülebilir.

Bu konu, diyalektik bir anayasa incelemesi bakımından hayati önemde olduğu için üzerinde biraz daha durmayı hak eder. Şu soruları soralım: Diyalektik bir anayasa çözümlemesi neden önce bütünle, yani toplumsal formasyonla ya da sistemle işe başlar? Bu sorunun başlıca iki nedeninden sözü edilebilir:

Birinci olarak, sistemin bir parçası olarak anayasa sistem tarafından, sistem içinde daha işlevli hale getirilmek üzere şekillendirilmiştir (Ollman, 2006: 164). Durmaksızın değişen ve hareket halinde olan kapitalist sistem süreç içinde kendi anayasasının kendisine ayak uydurmasını, kendi hareket kabiliyetini kolaylaştırmasını ister ve bu gereklilikler yerine getirilmediğinde anayasanın ilgili maddelerinin ya da tümünün değiştirilmesini zorunlu kılar. Bu değişim (tümünden ya da parça parça) zor ya da kolay, er ya da geç, hızlı ya da yavaş, çatışmalı ya da çatışmasız, dar ya da geniş bir toplumsal onayla gerçekleşir. Bunun nasıl olacağı toplumsal sınıflar ve tabakalar, bu sınıf ya da tabakaları temsil eden siyasal kesimler arasındaki ilişkilere, güç dengelerine ve mücadelelere göre şekillenir.

İkinci olarak kapitalist sistem anayasaya kendi işlevselliği bakımından bir önem, bir anlam atfeder (Ollman, 2006: 164). Kapitalist toplumlarda anayasa tartışmaları bazen şiddetlenir bazen de durulur. Bu şiddetlenme ve durulma salınımları anayasanın sistemin işleyişine sağladığı katkılarla alakalıdır. Anayasa sistemin işleyişine yeterli katkıları sağlayabildiği oranda, onun hakkındaki tartışmalar durulur. Yeterince katkı sağlayamadığı dönemlerdeyse anayasalar tartışmalı hale gelir ve onun üzerinden yürütülen mücadeleler şiddetlenerek anayasanın ya kısmen ya da tümüyle değiştirilmesi talep edilir. Talepkâr olan toplumsal sınıf ya da kesimler sistemin aksayan yönlerinden rahatsızlık duyarlar ve bu aksaklıklara anayasal düzeyde ifade bulunmasını isterler. Taleplerinin bulacağı yankı, toplumdaki güçleriyle ve taleplerinin sistemin temel yönsemeleriyle (eğilimleriyle) uyumuna bağlıdır. Kapitalist sistemin düşüşe geçtiği ya da bir hegemonya krizine sürüklendiği dönemlerde ise sistemi aşmaya dönük alternatif taleplerin anayasal yankıları gündeme gelebilir.

Bu iki açıdan bakıldığında yeni bir anayasa ya da anayasa değişikliği sistemin yani bütünün ihtiyaçları tarafından gündeme getirilmiştir. O halde, diyalektik bir anayasa incelemesi, bu bağlamda şu sorulara yoğunlaşmalıdır: Sistemin karşı karşıya bulunduğu hangi sorunlar yeni bir anayasayı ya da anayasa değişikliklerini gerekli kılmaktadır? Bu değişiklikler hangi toplumsal sınıf ya da kesimler tarafından ve hangi biçimde dile getirilmektedir? Bu dile getirilerin üslubu, biçimi ve sunulmuş biçimi ne şekildedir? Değişiklik talebine karşı çıkışlar var mıdır? Karşı çıkanlar kimlerdir, hangi sınıf ya da kesimleri temsil etmektedirler? Karşı çıkanlar değişikliğin başka bir içerikte olmasını mı yoksa hiçbir değişiklik yapılmamasını mı talep etmektedir? Değişiklik

taleplerinin ve bu taleplere itirazların toplumdaki yankıları hangi biçimlerde ortaya çıkmaktadır?²⁰

Bu konuda Türkiye’yi gözetenek güncel bir örnek vermek yerinde olur. Hatırlanacağı üzere Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 2010 Eylülünde Türkiye anayasacılık tarihinin en göz boyayan girişimlerinden birini gerçekleştirdi ve anayasanın 27 maddesini değiştirdi. Bu anayasa değişikliği, yürütme gücünün kendisini durduracak, yavaşlatacak ya da engelleyecek bütün anayasal organlar karşısında üstünlük sağlama ve böylelikle de otoriter bir parlamenter rejim kurma ihtiyacından kaynaklanıyordu. AKP, yaklaşık yüzde 50 oy aldığı 2011 milletvekili seçimlerinden sonra ise bir başka adım daha attı ve TBMM’ye girmiş partilerin eşit katılımıyla TBMM Uzlaşma Komisyonu kurdu. Ancak, yeni bir anayasa yazımına başlayan Komisyon çalışmalarını sonuçlandıramadı. Pozitif hukuk çerçevesinden bakıldığında bir türev kurucu iktidar yeni bir anayasa yapamaz²¹; ancak anayasa değişikliği yapabilir (Eroğul, 1974; Tunaya, 1980: 122-124). Evet ama, bu durumda da pozitif hukuk açısı tarihte ve toplumlardaki aksi örnekleri açıklayamaz. Zira, anayasacılık tarihi (ABD, Fransa ve İspanya örneklerinde görüldüğü gibi),²² türev kurucu iktidarların da bazı “zorunlu” durumlarda yeni anayasa yapabildiklerini gösterir. Burada “zorunlu” kavramı belirleyici önemdedir. Türkiye türev kurucu iktidarını yeni bir anayasaya yapmaya zorlayan zorunluluk da Kürt sorunudur.²³ Türkiye’deki Kürt sorununun, sistemin kendisinde ne gibi sorunlar yarattığı, soruna yaklaşımda toplumsal sınıf ve kesimlerin eğilimleri ve talepleri, bunların toplumsal yankıları anlaşılmalıdır. TBMM Uzlaşma Komisyonu’nun neden yeni bir anayasa yapmak üzere oluşturulduğu, faaliyetleri, tartışmaları, çalışma süreci, bu sürecin tıkanıklıkları ve nihayetinde de iflası anlaşılmalıdır. Buna ek olarak, TBMM Uzlaşma Komisyonu iflas etmiş olsa bile, 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından AKP’nin toplumda kazandığı gücü tek kişide

²⁰Bülent Tanör’ün 12 Mart 1971 askerî müdahalesinden sonra kurulan rejim altında 1961 Anayasasında yapılan değişiklikleri incelediği makalesi, burada formüle edilenlere paralel sorularla yapılmış mükemmel bir diyalektik çözümlemedir. Bkz. (Tanör, 1978).

²¹Kemal Gözler (2012), soruna sadece pozitif hukuk açısından baktığı için günümüz Türkiye’inde TBMM’nin yeni bir anayasa yapamayacağını, ancak anayasa değişikliği yapabileceğini savunmaktadır. Soruna salt hukuk açısından bakıldığında bu yanlış da değildir. Ama mesele de zaten soruna sadece hukuk açısından bakılması ya da hukuk açısının tek aç olduğunu düşünülmesidir.

²²Bu örnekler hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz. (Sevinç, 2012b).

²³Bu konuda önemli ve yalın bir tartışma için bkz. (Sevinç, 2014a; 2014b).

merkezleşen bir siyasî güce dönüştürecek yeni bir anayasa hamlesi başlatacağı da toplumsal ve siyasî gelişmelerden çıkarılabilir.

Bu uzun parantezden sonra tekrar konuya döndüğümüzde vurgulamamız gereken en önemli yön şudur: Diyalektik bir anayasa incelemesi bütünle ve sistemle başladıktan sonra parçaya ve içeriye doğru ilerler. Bunun da başlıca iki nedeni vardır: Birinci olarak bütün kendisini parça aracılığıyla gösterir. Bu bakımdan da parça, bütünü bir biçimi ya da yönüdür (Ollman, 2006: 164). Anayasa incelemeleri açısından düşünülecek olursa bunun anlamı şöyle ifade edilebilir: bir kapitalist sistem kendisini anayasası aracılığıyla gösterir ya da sistemin anayasası onun çelişkilerinin ve yönelişlerinin bir görünümüdür.²⁴ Bu açıdan ele alındığında belirli bir anayasa üzerine çalışmak onun parçası olduğu kapitalist sistem üzerine çalışmak anlamına gelir. Bir ülkenin yürürlükteki anayasası üzerine çalışarak o ülkenin sistemini ana hatlarıyla kavrayabiliriz. Fakat, bunun başlıca yolu, yukarıda da belirtildiği gibi, önce sistemi kavramakla mümkündür. Eğer sistemin başlıca çelişkileri, bu çelişkileri nasıl gizlemek zorunda olduğu, bunları en yüksek meşruluk belgesi aracılığıyla nasıl örtmeye ihtiyaç duyduğu kavranırsa, anayasa incelemesi sistem hakkındaki kavrayışımızı daha üst boyutlara taşır, onu daha iyi tanımımızı mümkün kılar. Sistemi tanımadan, onu anayasası aracılığıyla tanımaya kalkışırsak son derece çarpık sonuçlara ulaşırız. Sözgelimi, kapitalist sistemlerin anayasaları bütün yurttaşların eşit olduğunu söylerler. Anayasanın eşitlik maddelerinden yola çıkarak sistemi “bütün yurttaşlarını eşit tutan bir sistem” diye tanımlamak mümkündür. Oysa bütünle yani sistemle başladıktan sonra parçaya ilerlediğimizde daha farklı bir sonuç ortaya çıkar. Sistemin eşitsizlikler üzerine kurulu olduğu ama bu eşitsizlikleri gizlemek zorunda olduğu saptanarak anayasaya doğru ilerlenirse o zaman sistemin en yüksek meşruiyet belgesinde bu yakıcı ihtiyacı nasıl giderdiği görülmüş olur. Parçanın sistem içindeki bu işlevi görülüp tekrar bütüne bakıldığında ise daha geniş ve daha derin bir görme biçimine ulaşılır. Bu durumda sistemin çelişkilerini nasıl örttüğünün ve durmaksızın eşitsizlikler üretirken nasıl olup da bu eşitsizlikleri yurttaşlarına eşitlik diye algılattığının en önemli ipuçlarından biri yakalanmış olur.

İkinci olarak parçaların ilişkisi bütünü sınırlarına ve anlamına bir biçim verir (Ollman, 2006: 165). Anayasa, ilişki içinde olduğu diğer parçalarla

²⁴Aynı şey, sosyalist sistemler, (daha da geniş bir açıdan bakarsak anayasalı tüm siyasal sistemler) için de geçerlidir. Örneğin Cem Eroğul, 1978’de yazdığı “Yeni Sovyet Anayasa Taslağı” başlıklı makalesinde; 1918, 1924, 1936 ve 1977 anayasalarının her birinin Sovyetler Birliği’nin toplumsal dönüşümlerine denk düşüklerini ve Sovyet toplumunun birer aynası olduklarını ortaya koymuştur (Eroğul, 1978).

birlikte mevcut sistemin sınırlarının oluşumunu sağlar ve bu sınırların yeniden tayininde rol oynar. Anayasa, en üstün hukuk belgesi olduğu için (Soysal, 1986: 7) ona karşı işlenen suçlar en ağır cezaların gerekçesi sayılır. Anayasa bir yandan sistemin sınırlarını belirgin bir biçimde tutarken bir yandan da bu sınırların ihlaline yönelik girişimlere durmaksızın sınırları ve sınırların dışına çıkıldığında ne gibi cezaların hükme bağlanacağını hatırlatır. İster kapitalist sistemin kendi içinden gelsin isterse de onu aşmak isteyen kesimlerden, sistem kendisini her şeyden önce anayasası aracılığıyla korur.

Anayasa incelemelerine nasıl başlanacağına ilişkin yukarıda yürütülen tartışma şunun içindi: Bütünden ve sistemden başlayıp parçaya ve içeriye doğru hareket etmek eleştirel bir bakış açısını getirir ve eleştirel sonuçlara ulaşır. Buna karşılık, parçadan başlayıp sisteme ulaşmaya çalışan veya sadece parçanın içine hapsolan çabalar da derece derece sistemi onar. Demek ki, pozitivist geleneğin takip ettiği dışsal ilişkiler felsefesinin, buna uygun atomistik bütünlük anlayışının ve metafiziğin tutuculuğu bir tesadüf olmadığı gibi diyalektik eleştirelliği de bir tesadüf sayılmaz.

Ardında içsel ilişkiler felsefesi yatan diyalektik de kendine uygun bir sosyal bilim anlayışı vardır. Bu, bütünsel bir anlayıştır. Kültürden ayrı bir ekonomi, ekonomiden ayrı bir siyaset olamayacağı gibi tarihten, siyaset biliminden, sosyolojiden, psikolojiden, kültürel çalışmalardan ayrı bir hukuk ya da anayasa incelemesi de olamaz. Bu bakımdan da, Cem Eroğul'un önemle belirttiği gibi (2013a: 30-31) bir anayasa incelemesi sadece hukukî açıya hapsedilemez; anayasa incelemesi eş zamanlı ve eş güdümlü olarak bir tarih, siyaset bilimi, iktisat ve sosyoloji incelemesidir. Bütünsel bir sosyal bilim anlayışı, ekonomiyi iktisatçılara, toplumu sosyologlara, bireyi psikologlara, siyaseti siyaset bilimcilere, anayasayı hukukçulara bırakan sosyal bilim zihniyetini reddeder. Zira bu, toplumun birbirinden bağımsız parçaların basit bir toplamından ibaret olduğunu varsaymak ve parçalar arasındaki ilişkilerin sonradan kurulmasını sağlamaya çalışmak anlamına gelir; ve çarpık, eksik, kısmî ve yanlış yorumları beraberinde getirir.

III. Diyalektik Bir Anayasa İncelemesinin Ana Hatları

Yukarıda kısaca ortaya konmaya çalışılan içsel ilişkiler felsefesi ve onunla ilişkilendirilen gerçekliğin diyalektik kavramlaştırması en nihayetinde bir felsefe ve onun gerçeklik kavrayışıdır. Bu felsefe ve gerçeklik anlayışı bize bir bakış, bir görüş, bir kavrama ufku verir. Ancak belirli bir anayasayı incelememizi, incelememizin sonuçlarını düzenlememizi, bu sonuçları yorumlamamızı ve nihayetinde de sergilememizi kendiliğinden sağlamaz. Bunları sağlayabilecek olan, diyalektiktir.

Diyalektik, farklı parçalar arasındaki ilişkiler ile bir ilişkinin geçmişi, bugünü ve geleceği arasındaki bağıntıları açığa çıkarmaya yoğunlaşan sorular üzerinde çalışmanın bir yöntemidir (Ollman, 2012: 52, 101). Anayasa incelemeleri söz konusu olduğunda, diyalektik, bir dizi soyutlama tarzı ve bir dizi kategoriyle belirli bir anayasayı mercek altına almamızı ve böylelikle de onun hakkında bütünsel bir görüş edinmemizi sağlar. Diyalektik bir incelemede, anayasanın belirişi (zuhur edişi), yazım sırasındaki tartışmaları, yazımı, sunuluşu ve geçirdiği değişiklikler ile gelecekte alacağı muhtemel biçimler onun aslı unsurları olarak ele alınır. Buna, ‘süreç soyutlaması’ adı verilir. Belirli bir anayasayı süreç olarak soyutlamak, geçmişini, şimdiki halini ve gelecekteki muhtemel değişimlerini, yani gerçek tarihini onun ne olduğunun bir parçası olarak ele almak demektir. Beri yandan anayasanın ortaya çıkışına ve işleyişine katkıda bulunan diğer ilişkilerle bağlantıları da onun kurucu unsurları olarak görülür. Buna da ‘ilişki soyutlaması’ denir. Anayasayı ilişki olarak soyutlamak, onun ortaya çıkışına ve işleyişine katkıda bulunan bütün her şeyi onun ne olduğunun bir yönü olarak görmek demektir. Sözgelimi, toplumsal sınıflar ya da kesimler anayasanın ne olduğunun bir parçası olarak ele alındığında, onun yazımı ya da geçirdiği değişiklikler sırasındaki tartışmalarda saflaşmaların hangi çıkarlara ve çelişkilere göre oluştuğu anlaşılır hale gelir. Anayasayı bir ilişki ve süreç olarak soyutlayan diyalektik bir inceleme, bu soyutlamalar sırasında öz ve görünüm, özdeşlik ve farklılık, çelişki, zıtlıkların iç içe geçmişliği, nicelik ve nitelik, önkoşul ve sonuç, yadsımanın yadsıması gibi ilişkilerin izlerini sürer ve açığa çıkarılmasını sağlar (Ollman, 2006: 32, 34, 164). Daha farklı bir biçimde ifade edecek olursak; diyalektik bir incelemeye tâbi tutulan anayasa, birinci adımda süreç ve ilişki olarak soyutlanır, ikinci adımda da diyalektiğin hazinesindeki kategoriler aracılığıyla fener altına alınır. Bu kategoriler, soyutlama tarzlarının tüm uğraklarında çalıştırılır.

Bertell Ollman, diyalektik bir incelemede ilişki ve süreç soyutlamasının üç farklı türü olabileceğini saptar. Aşağıda bu soyutlama tarzlarının anayasa incelemelerine nasıl uyarlanabileceğini tartışacağız. Ancak anayasa incelemelerinde kullanılabilecek soyutlama tarzlarına ve diyalektiğin kategorilerinin bunlarla nasıl ilişkilendirilebileceğine geçmeden önce bazı uyarılarda bulunmak yerinde olacaktır: Farklı tarzda soyutlamalar birbirinden kopuk, birbirine rakip, birbirine dışsal, ayrı zamanlı olarak harekete geçen soyutlamalar değildir. Bilakis, birbirini bütünleyen, birbirini destekleyen, birbirine içsel ve eş zamanlı soyutlama tarzlarıdır. Bunlar birer soyutlama olduğuna göre, parçayı, konumuz açısından anayasayı, bütünden ayırmanın, bütünün diğer parçalarıyla ilişkilerini kavrayabilmenin ve tam olarak anlamlandırabilmek için ona değişik açılardan bakabilmenin yollarıdır. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekiyor; değişim ve etkileşim, yapılacak bütün

soyutlamaların parçası olarak düşünölmelidir. Anayasa, bir ilişki ve bir süreç olarak ancak böyle kavranabilir. Bu kavrayışta anayasa ile onun tarihi iki ayrı şey olmaz. Tarihi, anayasanın kendisinde içselleşir. Bertell Ollman'ın vurguladığı gibi (2006: 58), değişim şeylerin ne olduğuna dışsal olmadığı gibi, onların maruz kaldıkları bir şey de değildir. Değişim her zaman şeylerin ne olduğunun bir parçasıdır ve mesele onların nasıl, ne zaman, nereye doğru değiştiklerini ve neden değişmemiş gibi göröndüklerini kavramayı gerektirir.

Bu uyarılardan sonra diyalektik soyutlamaların anayasa incelemelerine nasıl uyarlanabileceğine geçebiliriz. Anayasa incelemelerine uyarlanması gereken üç soyutlama tarzı; kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası (*vantage point*) soyutlamalarıdır.

A. Kapsam Soyutlaması

Kapsam soyutlaması, bütünden çekip alınan (yani soyutlanan) bir parçanın hem zamansal hem de uzamsal olarak belirli bir kapsama yerleştirilmesidir (Ollman, 2006: 72). Anayasa incelemelerinin içine sadece anayasa kurallarını, anayasa mahkemesi kararlarını (ve mecbur kalınırsa doktriner malzemeyi) dahil eden ve bunun dışındaki her şeyi, akıp giden zamanı, zaman içinde değişen ilişkileri kapsam dışına atan anayasal pozitivizm, doğru ve dinamik çözümlenmeye imkân vermez. Zira, pozitivist gelenek bakımından anayasa hukukunun kapsamı “devlet tarafından konulmuş (pozitif) olan anayasal normlar”dan ibarettir (Gözler, 1999: 291). Kapsama yönelik buradaki soyutlama fazlasıyla dardır ve anayasanın birlikte oluştuğu ilişkilerden ve bütünden arındırılmıştır. Tarık Zafer Tunaya'nın “fildişi kuleye kapanmak” (1980: 50) olarak tanımladığı bu sınırlar, anayasalara, durumları olduğu gibi dondurup bırakan “statik” metinler olarak bakmayı beraberinde getirir (Soysal, 1969: 5). Kapsam için çizilen bu dar ve katı sınırlar, Marx'tan uyarlayacak olursak, anayasayı “sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlar” ve bu da “metafizikğin ya da hukukun kuruntusundan başka bir şey değildir” (Marx, 1979: 163). Oysa anayasa bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori olmadığı gibi ölümsüz ve statik de değildir. Her anayasa belirli toplumsal ilişkiler kümesi içinde gerçekleşir; tarihsel ve dinamiktir. Anayasayı yorumlama sorunsalından ziyade anayasayı inceleme ve çözümlenme sorunsalına odaklanmış olan bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, ‘anayasa hukukunda yorum yöntemleri’ alanındaki tartışmalar ve ayrışmalar da bu bağlamda değerlendirilebilir. Anayasayı yorumlama yöntemleri arasındaki ayrışma ve farklılıklar, anayasayı tarihselleştirme, toplumsal değişim, dinamizm ve devingenlik içinde değerlendirme ile onu dondurma, statik, içine kapanık, ilişkisiz ve yalıtık bir biçimde ele alma arasında iki ayrı hatta ilerler. Bu çalışmada yürütölen

yöntemsel tartışmanın izdüşümleri, Bertil Emrah Oder'in *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri* başlıklı çalışmasında (2010) birbirleriyle karşılaştırmalı ve ilişkili bir biçimde incelenen yorum yöntemleri arasındaki tartışmada da görülebilir.

Dinamik bir anayasa incelemesinin yollarını açan diyalektik, kapsam soyutlaması uğrağında üç kritik soruyu gündeme getirir ve sınırları bu sorulara göre çizme yolunu tutar. Birinci soru, anayasanın bağlantı içinde meydana geldiği toplumsal ilişkilerin neler olduğuna yöneliktir. Bununla bağlantılı ikinci soru, anayasanın içinde hareket edeceği ve sınırlarını belirleyeceği zeminin ne olduğuna ilişkindir. Üçüncü soru, incelenen anayasanın hangi zamansal sınırlar içine yerleştirileceğidir.

Birinci soruyla başlayalım. Kapsam soyutlamasında, pozitivist geleneğin dışarıya iteceği ilişkilerin pek çoğu içeriye çekilir. Sözgelimi, pozitivist anayasa incelemeleri toplumsal sınıfları ve katmanları neredeyse kural olarak anayasa incelemelerinin dışında tutar.²⁵ Oysa bu sınıflar ve aralarındaki ilişkilerin ne şekilde seyrettiği anlaşılmeden anayasa da anlaşılabilir. İktisadî hayat da, pozitivist geleneğe yaslanan anayasa incelemeleri tarafından dışarıya itilen ancak diyalektik bir anayasa incelemesinde içeriye çekilmesi gereken bir toplumsal ilişkidir. Zira hâkim sınıfların iktisadî yönelişleri, ülke kapitalizmini dünya kapitalizmiyle nasıl bütünleştirmek istedikleri, dünya kapitalizminin ana eğilimlerinin ülke ekonomisinden beklentileri vb. bilinmeden yapılacak bir anayasa çözümlemesi başarılı olamaz. Sivil toplumdaki kümelenmeler, hareketler, bunların güçleri, talepleri, bu taleplerin toplumun genelindeki yankılanışları, hâkim ve tâbi sınıflar nezdindeki algılanışları, dünya çapındaki sivil toplum hareketleriyle uyum ya da uyumsuzlukları da diyalektik bir anayasa incelemesinin içeriye çekmesi gereken ilişkilerden biridir. Yine, küresel ve yerel kapitalizmin devleti konumlandırışı ile iktisadî, siyasî ve sivil alanlarda devletin oynaması gereken rollere ilişkin hâkim sınıf eğilimlerinin kapsama dahil edilmesi, diyalektik bir anayasa incelemesi için elzemdir. Kapsama dahil edilmesi gereken bir başka ilişki, kapitalizmin hâkim sınıflarının ülkeyi dünya siyasetinde nasıl konumlandırmak istedikleri ve dünya siyasetine hâkim olan güçlerin bu konuma ilişkin sınırları nasıl çizdikleridir.

²⁵Murat Sevinç; Mümtaz Soysal, Cem Eroğul ve Bülent Tanör gibi istisnai isimlerin dışında Türkiye'deki anayasa hukukçularının büyük çoğunluğunun, sınıf karakteri en bariz olan 1982 Anayasasına ilişkin metinlerinde bile sınıf çözümlemesine iltifat etmediklerine dikkati çeker (Sevinç, 2012a: 75). Oysa, Bülent Tanör'ün belirttiği gibi (2008: 148), Türkiye'nin anayasal gelişmeleri, aslında, uluslararası ve ulusiçi sınıfsal çelişkilerin bir ürünüdür.

Kapsam soyutlaması böyle geniş yapılıncaya, ikinci sorunun yanıtı da belirmiş olur. Kapsamın uzamsal boyutları anayasanın hükmünü icra edeceği ülkenin belli başlı bütün toplumsal ilişki alanları ile uluslararası siyasetin onu taşıyacağı sınırlar olarak saptanır. Zira belirli bir anayasaya göre yapılandırılmış devletin temsilci ya da görevlileri dünya üzerindeki barışçı ve savasçı uzanımlarını anayasaya dayandırır.

İnceleme konusu yapılan anayasanın zamansal sınırlarına gelince... Anayasa, birlikte varolduğu toplumsal ilişkiler ile sürekli etkileşim halinde, ilişkiler de durmaksızın değişim içinde olduğu için diyalektik bir anayasa incelemesi anayasaya sabit, donmuş, başlangıçta neyse sonuçta da o olan bir ölü nesne muamelesi yapmaz. Anayasayı oluşturan ilişkilerin zaman içindeki değişiminin ve bu değişimin gelecek zamanlara neler devredebileceğinin izlerini sürer. Böylelikle zamansal olarak anayasa hangi anda inceleniyorsa o anda konumlanır ve buradan onu ortaya çıkaran geçmişe ve gelecekte evrileceği biçimlere yönelik bütün evrimsel zaman onun aslı unsurları olarak ele alınır.

1. Özdeşlik ve Farklılık

Diyalektik anayasa incelemesinde kapsam soyutlaması sırasında diyalektiğin kavram veyahut kategorilerinin izleri de sürülür. Bunlardan ilki ‘özdeşlik ve farklılık’tır. Dışsal ilişkilerinin düşünme biçimleriyle hareket eden anayasacılar göre, örneğin, anayasayı yapan kurucu iktidar ile anayasa iki farklı şeydir ve bunların ilişkisi dışsaldır. Benzer bir biçimde anayasanın içinde olduğu kapitalist bağlam ile anayasa birbirleriyle ancak dışsal olarak ilişkilidir. Anayasanın hükmünü sürdüğü zamanın kapitalist ideolojisi ile anayasa iki farklı şeydir. Gözler’in “anayasa hukukunun hedefi, kurucu iktidar tarafından konan normları incelemek, tasvir etmekten ibarettir” sözleri (1999: 291), böyle bir anlayışı yansıtır. Bu anlayış da pozitivist geleneğin, kendisine rehber olarak ‘mantık’ı seçmiş olmasından kaynaklanır (Gözler’in metodoloji kitabının ikinci bölümünün ‘mantık’a ayrılmış olduğunu kaydedelim). Mantıkta özdeşlik yasası, bir şeyin ancak kendisiyle özdeş olabileceği anlamına gelir ve kısaca “bir şey ne ise odur” diye de ifade edilir (Çubukçu, 1993: 36). Böyle bakılınca devlet devlettir, kapitalizm kapitalizmdir, ideoloji ideolojidir ve anayasa da anayasadır. Görülüyor ki; pozitivist anayasa incelemeleri her kurumu farklılığıyla ele alır ve onun nelerle ya da başka hangi ilişkilerle özdeşlik ilişkisi içinde olabileceğini düşünmez. Oysa dışsal ve mekanik olarak kavranan bu ilişkiler, diyalektik bakış açısında, Lucien Sève’in vurguladığı gibi (2013: 126), bütünü ve parçaların birbirine kayıtsız olmadığı diyalektik bir ilişkiye dönüşür. Anayasa, etkileşim içinde olduğu tüm diğer ilişkileri

içselleştirir ve *bu anlamda* farklı olduğu ilişkilerle özdeş hale gelir. Bu özdeşlik ilişkisini görebilmek, ancak uygun bir kapsam soyutlamasıyla yapılabilir.

Beri yandan ilk başta farklı görünse bile, anayasa, aynı aslı fonksiyonları yerine getiren ilişkilerle de özdeştir. Anayasa kapitalist toplumlarda siyasî meşruiyetin en önemli kaynaklarından biridir. Siyasî meşruiyetin öteki kaynakları arasında parlamento, yani yasama ve yürütme organları ve ideoloji bulunur. Türkiye özelinde düşüncecek olursak, siyasî iktidarlar yetkilerini anayasadan ve milletten aldıklarını, bu bakımdan da hiçbir erkin kendilerinden üstün olmadığını iddia ederler ve böylelikle meşruiyetlerini anayasa ile serbest seçimlerle oluşturulan parlamentoya dayandırır. Bütün içinde aynı aslı fonksiyonları yerine getiren anayasa, parlamento ve serbest seçimler *bu açıdan bakıldığında* özdeştir. Buna karşılık bütün içinden çekip çıkarıldıklarında, yani bütünden soyutlandıklarında bunların farklılıkları ve kendine özgü nitelikleri üzerinde çalışılabilir. Öyleyse, diyalektik bir anayasa incelemesi, pozitivist incelemelerin anayasaya ilişkin özdeşlik iddialarında farklılık, farklılık iddialarında da özdeşlik görebilir.

2. Öz ve Görünüm

Diyalektik bir anayasa incelemesinde izi sürülmesi gereken ikinci ilişki ‘öz ve görünüm’dür. Öz ve görünümün, Karl Marx’ın yöntemsel tartışmalarında en çok göndermede bulunduğu kategori olduğu söylenebilir. Marx, yönteme ilişkin en önemli metinlerinden birinde sık sık “görünür”, “gözükür” ya da buna benzer kavramları kullanır. Bu sözcükleri takip eden tümce ise genellikle görünenin aldatıcı, yanlış ve yanıltıcı olduğunu ima eder (Marx, 1993b). Nitekim Marx “dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu” der (1990: 718). Marx, aynı eserinde yüzeysel görüngülerden hareket eden kuramsal incelemelerin sorunların ancak ve sadece dış yüzeylerini kavrayabileceğini belirtir (1990: 295). Marx’ın diyalektik incelemelerde özellikle önemli olduğunu durmaksızın vurguladığı öz ve görünüm, anayasa incelemeleri bakımından da hayati bir öneme sahiptir. Zira anayasalar, kapitalist toplumların en kutsal belgeleri oldukları gibi, en yanıltıcı, an aldatıcı, bu anlamda en ideolojik görünümüdür.

Sözgelimi, Türkiye’nin yürürlükteki anayasasında özde baskı altında olan görünürde hür, sömürülen özgür, hâkimiyet altında olan eşit görünür. Sınıfların, milliyetlerin, toplumsal cinsiyetlerin, dinlerin, mezheplerin hiçbiri tahakküm altında değildir. İşçi ile patron, zengin ile fakir, erkek ile kadın, Türk ile Kürt, Sünnî ile Alevî, burjuva partisi ile işçi partisi, dağdaki çoban ile Etiler’deki manken birbirine eşittir. Hiçbir kişinin, sınıfın, dinin, mezhebin, cinsiyetin ya da partinin herhangi bir ayrıcalığı yoktur. Yurttaşlar arasında aidiyetleri, kimlikleri, sınıfları, statülerinden ötürü ayrımcılık yapılmaz.

Düşünmek, düşündüğünü açıklamak, seyahat etmek, çalışmak, inanmak, mensup olmak, eleştirmek serbesttir. Sanatlar, bilim, edebiyat, basın hürdür. Doğa ve çevre dosttur. Parti, dernek, sendika, sivil toplum örgütü kurmanın önünde bir engel yoktur. Devlet, bu özgürlüklerin daraltılması için değil korunması ve genişletilmesi için vardır. Milletın ve milletin fertlerinin iyiliğı, güzelliğı, refahı, ferahı devletin başlıca amacı ve görevidir. Bu görevlerle mükellef devletin tüm organları yurttaşların iradesiyle oluşturulmuştur. Bu liste daha da uzatılabilir. Bu görünüme bakıldığı zaman anayasa ancak masalarda rastlanabilecek iyilikler ve özgürlükler ülkesi resmi çizer. Gelgelelim, görünümün ötesine geçildiğinde kişiye “gerçekte sahip olmadığı şeylerin yasal iyelik hakkını” (Marx, 2013: 66) verdiği anlaşılır.

Pozitivist anayasa incelemeleri, sadece ya da genellikle anayasaların kendilerini nasıl sunduklarına, gösterdiklerine ya da görünür kıldıklarına bakarlar; yani kapsam soyutlamalarını sadece görünümlere göre yaparlar. Bu, Marx’ın değişik eserlerinde farklı biçimde ifade ederek ısrarla vurguladığı gibi “bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak hüküm vermek” anlamına gelir (Marx, 2011: 39; 2013: 55). Pozitivist gelenek, anayasa hakkında anayasanın kendisi için taşıdığı fikre dayanarak hüküm vermeye çalıştığı için eleştirel bir tutum geliştiremez. Eleştirel bir yaklaşımı gerekli görmediğı gibi, eleştirel bakmayı bilimsel olmamakla da itham eder (Gözler, 1999: 17). Oysa diyalektik bir incelemenin önde gelen görevlerinden biri, anayasanın kendi başına bir gerçeklik olmadığını meydana çıkarmak ve Derek Sayer’a başvurarak söyleyecek olursak (2012: 128) “temel ilişkilerin özü” ile bunların “görüngüsel biçimler”i arasındaki ayrımın sistemli bir eleştirisini yapmaktır. Diyalektik bir anayasa incelemesinde, pozitivist anayasa incelemelerinin aksine, görünüm ve öz birlikte kapsama yerleştirilir. Çünkü, Ollman’ın dikkati çektiğı gibi “görünüm ve öz arasında mutlak bir ayrım söz konusu olamaz” (2006: 82). Anayasanın sistemden ve tarihten kaynaklanan bağlantıları ve içsel ilişkileri ile kendini nasıl gösterdiği birlikte mercek altına konduğunda çarpık olmayan bir anayasa incelemesinin zemini kurulmuş olur.

3. Nicelik ve Nitelik

Diyalektik bir anayasa incelemesinde izi sürülmesi gereken üçüncü ilişki olan ‘nicelik ve nitelik’, anayasa incelemelerinde hassasiyetle üzerinde durmayı hak eder. Çünkü çoğu zaman nicelik ile nitelik birbirlerine yabancı olan iki varlık boyutu olarak düşünülür ve niteliksel değişimlerin aniden, radikal biçimde, sıçramalarla gerçekleşeceği sanılır. Bu yanlış düşünceler anayasa incelemelerine de yansır. Oysa aşağıda göstereceğimiz gibi anayasanın nitel değişimi her zaman yeni bir anayasayla olmaz. Bu önerme, aynı zamanda,

nitel değişimin illa darbe, devrim gibi hukukî boşluk ortamlarında ve aslî kurucu iktidar eliyle olmayacağını ima eder.

Lucien Sève, nicelik ve nitelik konusunda anayasa incelemelerinde de yararlanabileceğimiz son derece önemli uyarılarda bulunur (2013: 132-133). Bu uyarılardan birincisi, bir şeyin başka bir şey halini almadığı sürece halen olduğu şey olduğuna yöneliktir. Bu uyarı, Türkiye gibi sıkça ve kolayca anayasa değişikliği yapılan bir ülkede, yapılan değişikliklerin anayasanın niteliğini değiştirip değiştirmediğini saptayabilmek için son derece önemlidir. Başlangıç hükümleri hariç 177 maddeden oluşan 82 Anayasası, günümüze kadar 17 kez değiştirilmiş²⁶, değiştirilen madde sayısı 83’ü bulmuş ve iki geçici madde de anayasadan çıkarılmıştır. Bu tabloya bakıldığında, maddelerinin yarısına yakını değiştirilen bir anayasa acaba hâlâ eski anayasa mıdır, yoksa artık yeni bir anayasa mıdır, sorusu ister istemez gündeme gelir.²⁷ Ancak, bu soruya, sadece anayasanın kendisine ve yapılan değişikliklerin niceliğine bakılarak verilecek bir yanıt aldatıcı olur. Sève’in ikinci uyarısı, tam da bu noktada devreye girer. Sève, “... nitelik, o şey ile onun sınırlarının belirlediği bir bünye oluşturur; onu değiştirmeden, onu ‘farklı’ kılmadan kendisi değişmez” der (2013: 132). Bu, konumuz bakımından şu anlama gelir; üzerinde yapılan değişiklikler sayıca ne kadar çok olursa olsun, anayasa, içsel ilişkili olduğu diğer tüm ilişkileri ve toplumsal formasyonu (bütün) farklı kılmıyorsa nitelikçe değişmemiştir. Bunun tersi de doğrudur. Bir anayasada nicelikçe az sayıda değişiklik yapılmasına rağmen, bu değişiklikler anayasanın ilişkili olduğu diğer ilişkileri ve bütünü farklı kılıyorsa ya da diğer ilişkilerdeki ve bütündeki önemli bir farklılık anayasaya değişiklikler yoluyla yansiyorsa bir nitelik değişikliği yaşanmış demektir. Ancak bunun görülmesi için kapsam soyutlamasının tüm bu ilişkileri ve bütünü içine alacak şekilde yapılması

²⁶Aslında değişiklik sayısı 18’dir. Ancak, 2008’de yapılan anayasa değişikliği Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 82 Anayasasında yapılan değişikliklerin kronolojik bir sıralaması ve kanun numaraları için bkz. (Özbudun, 2012: 70).

²⁷Serap Yazıcı, yapılan tüm değişikliklere rağmen 1982 Anayasasının “özgürlükçü ve demokratik bir düzen yaratmadığı” gerekçesiyle “otoriter ruh”unu koruduğu kanaatindedir (Yazıcı, 2009: 40). Kemal Gözler, anayasanın şu anki maddelerinin 1982’de kabul edilen maddeler değil, değiştirilmiş maddeler olduğundan hareketle içerik olarak başka bir anayasa olduğu görüşündedir. Gözler, buna karşılık, sırf doğum tarihinden ötürü bu başkılığın yeni anayasa çağrısı yapanları tatmin etmediğini savunmaktadır (Gözler, 2012: 60-61). Ergun Özbudun, 1982 Anayasasının “olağanüstü şartlar altında, olağanüstü yöntemlerle ve açık otoriter bir zihniyetle yapıldığı” gerçeğinden yola çıkarak “kısmî anayasa değişikliklerinin derde deva olmayacağı” iddiasındadır (Özbudun, 2009: 250) Bu iddia değişikliklerin anayasanın özünü değiştirmeyeceğini ve onu yeni kılmayacağını ima etmektedir.

gerekir. Bunun Osmanlı-Türkiye anayasacılık tarihindeki en çarpıcı örneği, Kanun-u Esasi'de 1909'da yapılan değişikliklerdir. Cem Eroğul'un vurguladığı gibi (2013a: 219) bu değişikliklerin sayısına (nicelik) ya da bunların sadece "anayasa değişikliği" olduğuna bakıldığında (görünüm) yapılan şeyin bir anayasa değişikliği olduğu hükmüne varılabilir. Ne var ki, 1909 değişiklikleri yeni bir anayasal düzen yarattığı (nitelik) için, gerçekte (öz) yapılan şey anayasa değişikliği değil yeni bir anayasadır. Eroğul, bu bakımdan ona, haklı olarak "1909 Kanun-u Esasi'si" der.²⁸

Nicelik ve nitelik konusunda buraya kadar söylenenler, anayasa değişikliklerinin (nicelik) niteliği değiştirmedikleri sürece fazla önemli olmadığını ima ediyormuş gibi görünebilir. Oysa öyle değildir. Sève'in üçüncü uyarısı, bu kanıyı dağıtacak niteliktedir. Sève, Hegel'in kullandığı bir kavramı hatırlatır ve niceliğin "bastırılmış nitelik" olduğunu söyler (2013: 132). Nicelik değişikliği, bir şeyin kendisinden farklılaşmasına yol açmayan değişikliktir. Ancak nicelik ve nitelik diyalektik karşıtlar oldukları ve birlikte var oldukları için nitelik dönüşümü ancak nicel değişimlerle mümkün olabilir. Eski niteliğin varoluşunu mümkün kılan koşulların sürdürülemeyeceği eşik noktası, nicelik değişikliğinin belirli bir noktasında oluşur. Sève'in sözleriyle: "Niteliksel bir fark ... ortaya çıkaran, niceliksel bir değişikliktir" (2013: 134).

4. Başkalaşım

Anayasa incelemelerinde nicelik ve nitelik hareketi üzerinde çalışmak başka bir hareketi de eş zamanlı olarak göz önünde tutmayı gerekir: 'başkalaşım'. Bu hareketin özellikle anayasa değişiklikleriyle ilgili olduğu düşünülebilir. Pozitivist anayasa incelemelerinde madde değişikliği aynı maddenin farklı yazılmış iki hali olarak ele alınır ve bu farklılık iyice görülsün diye genellikle önceki madde ile sonraki madde yan yana yazılır. Bu, iki durağan ya da sabit şeyin (anın, uğrağın) karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farkı "değişim" olarak adlandırmak anlamına gelir. Böylelikle iki an arasındaki fark, sürecin kendisi olarak kavranır. Oysa anayasa değişikliği denen şey, basitçe ve sadece bir ya da birden çok maddenin değiştirilerek yerine başkalarının yazılması ve bunların ilgili organlar, makamlar tarafından onaylanması demek değildir. Bazı durumlarda anayasa metni hiç değişmese bile toplumdaki başkalaşmış ilişkiler anayasayı da başkalaştırır, başkalaşmış

²⁸Benzer bir değerlendirme için bkz. (Tunaya, 1980: 124; Tanör, 2001: 192). Ancak, örneğin Ali Fuat Başgil, diyalektik bir bakış açısına sahip olamadığı için bu nitel değişimi görememiş, anayasa değişikliğini sırf anayasaya bakarak kavradığı için "1876 Kanun-u Esasîsi ile 1909 Kanun-u Esasîsi arasında derin bir ruh ve sistem farkı yoktur" diyebilmiştir (1960: 92).

anayasa da toplumdaki başkalaşıma hukukî bir ifade kazandırır. Ancak bu başkalaşımın görülebilmesi için soyutlamanın düzgün yapılması ve Ollman'ın dikkat çektiği gibi (2006: 87-88) hem değişen şeyi, hem bu değişen şeyin dönüştüğü şeyi ve hem de değişen şeyin dönüşümüne katkıda bulunduğu ilişkileri kapsamaya gerekir. Türkiye anayasa tarihi düşünüldüğünde başkalaşım kategorisini anlamamıza yardım edebilecek en güzel örnek 1946 dönüm noktasıdır.²⁹ Türkiye, 1946 yılında çok partili düzene geçmiştir. Böylelikle 1924 anayasası köklü bir anlam değişikliğine uğramış, yani başkalaşmıştır. Tek partili düzene göre yapılmış anayasa, çok partili düzene de pekâlâ uyum sağlamıştır. Ne var ki, çok partili düzene geçiş, 1924 anayasasının bambaşka bir biçimde anlamlandırılmasını gerekli kılmıştır. Demokrat Parti, bu anlamlandırmayı yapamadığı için, yani anayasanın başkalaştığını göremediği için, aynı anayasayı tek partili düzen zihniyetiyle yorumlamayı sürdürmüş ve sonunda da anayasayı çığner duruma düşmüştür.

5. Karşıtların Birliği

'Karşıtların birliği', diyalektik bir anayasa incelemesinde izi sürülmesi gereken beşinci harekettir. Lenin gibi bazı önemli diyalektikçiler tarafından "diyalektiğin çekirdeği" olarak tanımlanan (Lenin, 1971: 181) karşıtların birliği, anayasanın içinde yer alan her bir ilişkinin karşıtını aramamıza ve bu karşıtlıkların nasıl birleştirildiğini görmemize yardım eder. Karşıtlar, birlikte varlık gösterirler, birbirlerinin içine girerler ve birbirlerini gerektirirler (Şeptulin, 2013: 317). Çoğu zaman karşıtmış gibi görünen ilişkilerin, genellikle "aynı ilişkinin karşılıklı bağımlı yüzleri" (Ollman, 2006: 173; Şeptulin, 2013: 318) olduğu titizlikle akılda tutulması gereken bir durumdur. Marx, Proudhon ile yaptığı bir tartışmada, biri arttıkça öteki azalan karşıtlıklar olarak algılanan arz ile talebin aynı ilişkinin bağımlı yüzleri olduğunu gösterirken "talep, aynı zamanda bir arz, arz aynı zamanda bir taleptir" demiştir (1979: 42). Zira talep eden, belirli bir ürün karşılığında bir simge, yani para arz eder. Arz eden de belirli bir ürün karşılığında bir simge, yani para talep eder.

Diyalektik anayasa incelemesinde anayasanın kendi içinde hangi karşıtları birleştirmeye çalıştığına yoğunlaşmak, bu beşinci hareketin çözümlenmeye katkılarını yükseltecektir. Dikkatlice bakıldığında görülebileceği gibi kapitalist toplumdaki anayasaların temel derdi birleştirmektir. Birleştirmek karşıt olanları, birbiriyle ters yönde hareket edenleri bir arada tutma çabası olarak da düşünülebilir. Anayasal söyleme hızlıca bir bakış bu konuda fikir verebilir: Eşitlikten söz edebilmek için eşitsizlik, hürriyetten söz edebilmek için

²⁹Bu önemli örneğe dikkatimi çektiği için Prof. Dr. Cem Eroğul'a teşekkür ederim.

esaret, adaletten söz edebilmek için adaletsizlik, huzurdan söz edebilmek için huzursuzluk, zenginlikten söz edebilmek için fakirlik, serbestlikten söz edebilmek için yasaçılık bulunması gerekir. Anayasa bu karşıtlıkların mücadelesi içinde devinir durur. Eşitsizliklerin hilafına eşit, adaletsizliklerin hilafına adil, fakirliklerin hilafına zengin bir toplum resmeder. Daha da çarpıcı bir resmi canlandırmak istersek 12 Eylül anayasasının yapıldığı dönemi hatırlayabiliriz: Hükümünü icra ettiği ülke ne kadar geri ise anayasada o kadar ileri gösterilmiştir; toplumdaki iç mücadeleler ne denli yoğunsa iç barış o kadar derin, kimliklerdeki farklılıklar ne kadar çoksa birlik o kadar kuvvetli vurgulanmıştır. Anayasalarda karşıtların biraradalığı bakımından günümüz Türkiye’indeki bazı siyasal gelişmeler fikir verici olabilir: Yasama yürütmeyi yavaşlatmak, yürütme yasamanın frenleyici gücünden kurtulmak ister. Yargı bütün erklerin üstünde ve tarafsız olduğu fikrindedir, ancak sistemin korunması ve sürekliliğinin sağlanması bakımından en taraflı erk odur. Yurttaş devlete haklarını, devlet yurttaşa görevlerini ödevlerini hatırlatır. Anayasa herkese özgürlüğün sınırlarını işaret eder, özgürlüğü sınırlanan herkes anayasadan bu sınırların genişletilmesini bekler.

Karşıtların birliği bahsinde şu önemli noktaya dikkat etmek gerekecektir: Birincisi, anayasanın söylemi ne kadar birleştirici olursa olsun gerçek hayattaki karşıtlıklar mücadele içinde devinip duracak ve en nihayetinde bunun anayasal yansımaları olacaktır. Belirli bir anayasanın belirli bir soruna bulduğu çözüm süreç içinde sorun olabileceği gibi, sömüren ile sömürülen, ezen ile ezilen, çoğunluk olan ile azınlık olan, hâkim olan ile tâbi olan arasındaki karşıtlıklar ve mücadeleler tarih içinde süregittikçe kendilerine anayasal ifadeler de bulabileceklerdir.

6. Çelişki

Karşıtların birliği ile birlikte düşünülmesi gereken diyalektiğin bir başka kavramı ‘çelişki’dir. Çelişki, diyalektik anayasa çözümlerinin neredeyse her adımında hatırlanması ve izi sürülmesi gereken bir ilişkidir. Marx, “Diyalektik hareketi oluşturan şey, iki çelişik yanın bir arada varolması, bunların çatışmaları ve yeni bir kategori içinde eriyip kaynaşmalarıdır” demiş (1979: 120); bir başka yerde, diyalektiğin bütün kaynağının çelişki olduğunu söylemiştir (2012: 577).³⁰ Anayasanın kendi içindeki her ilişkinin kendi içinde ve başka hangi ilişkilerle çeliştiğini ve bütünü bir parçası olarak anayasanın hem bütünle hem de bütünü öteki parçalarıyla çelişkilerinin ne tür

³⁰Hegel de, “çelişki tüm hareketin ve hayatın kökenidir; bir şey sadece içinde barındırdığı çelişki kadar hareket eder, kabiliyet ve etkinliğe sahip olur” demiştir (2010: 381).

mücadelelere imkân verdiğini yakalamak, diyalektik bir anayasa incelemesi bakımından hayatî önemdedir. Anayasa değişikliklerini ve yeni anayasaları kâh bazı kötü insanların ceberrutluklarına kâh bazı iyi insanların yurtseverliklerine bağlamaktan kaçınmak ancak böyle mümkün olabilir.

Bir açıdan bakıldığında, anayasanın kendisi çelişkinin ta kendisidir. Anayasa, toplumsal ilişkilerin çizdiği sınırlar içinde kalmasını ister. Gelgelelim, anayasanın sınırlarını belirlediği toplumsal ilişkiler durmaksızın devinir. Anayasa toplumsal ilişkilerin organik ve tarihsel hareketinin belirli bir uğrağı gözetilerek yazılmıştır. Lâkin anayasa yazılırken dahi hareket süregitmektedir. Öyleyse, anayasa, toplumsal ilişkilerin devinimi ile onu belirli sınırlar içinde tutma teşebbüsü arasındaki çelişkinin bir ifadesidir.³¹

Anayasa, toplumsal ilişkileri sahip olduğu perspektif doğrultusunda içermiş ve dışlamış, onlara bir çekidüzen vermiştir. Metin olarak anayasaya bakınca ilişkiler böyle görünür ve içsel olarak çelişkisiz bir şekilde dururlar. Buna karşılık her bir ilişkiyi karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleriyle düşününce bu görünüm başkalaşır. Engels, böylesi görünlere ilişkin şunları söylemiştir:

Şeyleri durağan, cansız, kendi başına, birini ötekinin yanı sıra ve ötekinden sonra kabul ettiğimiz müddetçe onların içinde hiçbir çelişkiyle karşılaşmayacağımız doğrudur. Bu durumda kısmen ortak, kısmen çeşitlilik arz eden, ve hatta birbiriyle çelişik, fakat bu durumda farklı nesnelere arasında dağıtılmış ve bu yüzden de kendi içinde çelişki içermeyen belirli nitelikler buluruz. Düşüncenin bu kapsamının sınırlarında, düşüncenin alışlageldik metafizik tarzı temelinde idare edebiliriz. Gelgelelim şeyleri kendi devinimleri, değişimleri, yaşamları, birbirlerinin üzerindeki karşılıklı etkileri içinde düşünmeye başlar başlamaz durum bambaşka olur. O zaman kendimizi çelişkilerin arasında buluveririz (1968: 163).

Çelişki, Ollman'ın dikkati çektiği gibi (2006: 89-92) eş zamanlı olarak hem birbirini besleyen hem de zayıflatıcı ilişki ya da süreçlerin bileşimi olarak farklı ama birbirine bağlı bazı hareketleri birleştirir. Diyalektik bir anayasa incelemesinde bu hareketlerin izleri sürülebilir. Bunlardan biri, karşılıklı besleme ve zayıflatma hareketleridir. Bu hareketi anayasalarda yer alan siyasî demokrasiye yönelik maddelerde görebiliriz. Kapitalist toplumlarda anayasalar liberal demokrasinin gücünün ve güçlendirilme hedefinin bir ifadesidir. Dünya-tarihsel mücadelelerinin bir sonucu olarak anayasalar örneğin serbestçe siyasal

³¹Bu durum, Marx'ın sermayeyi "çelişkinin ta kendisi" olarak tanımlamasına benzer. Marx, sermaye hakkında şöyle demiştir: "Emek zamanının bir yandan zenginliğin tek ölçüsü ve kaynağı olduğunu öne sürerken bir yandan da emek zamanının asgariye düşürülmesi için bastırıcı sermayenin kendisi devinen çelişkidir" (1993: 706).

parti kurulması, örneğin basının özgür olması, örneğin gösteri hakkı kısıtlamalarının daraltılması gibi konularda sınırları ne kadar genişletirlerse siyasî demokrasiyi de o kadar güçlendirmiş sayılırlar. Ancak, böylelikle, her ne kadar bariz bir maddi eşitsizlik olsa bile, burjuva partilerinin yanı sıra işçi sınıfı partilerinin de serbestçe örgütlenmelerine izin vererek, hâkim sınıfın sözcülüğünü yapan basın organlarının yanı sıra sisteme muhalif basın organlarının da seslerini duyurmalarına olanak yaratarak, madun sınıfların hakları için sokağa çıkmalarına belirli bir yer açarak liberal demokrasinin aşılmasını imkânli hale getirirler. İkinci olarak, çelişkileri meydana getiren süreçlere ilişkin içkin gelişim eğilimi, onları daha büyük boyutlara taşır. Aynı örnek üzerinden gidersek, daha gelişmiş demokrasilerde muhalif kesimlerin sistemi aşmayı hedefleyen etkinliklerinin zemini de daha geniş olur. Diyalektik bir anayasa incelemesinde siyasî demokrasi ile ekonomik demokrasi, ekonomide kamu sektörü ile özel sektör, özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti, yurttaşların hakları ile ödevleri, fonksiyonlar arası erk dağılımı gibi çelişik süreçlerin takibi önem taşır.

7. Yadsımanın Yadsıması

‘Yadsımanın yadsıması’³², diyalektik bir anayasa incelemesinde izi sürülmesi gereken beşinci harekettir. Marx, *Kapital*’in ikinci basımına yaptığı bir ekte, her hareketin karşıtı bakımından bir yadsıma olduğunu söyler (2012: 577). Bu açıdan bakıldığında yazılı anayasaların göreneksel anayasaların, göreneksel anayasaların da devletin ortaya çıkışından önceki anayasasız düzenlerin bir yadsıması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Engels’in dikkati çektiği gibi (1968: 152), yadsımanın yadsıması yasasının tarihsel süreci yaratmayacağı ve kanıtlamayacağını unutmamak gerekir. Bilakis, anayasasız düzenden anayasalı düzene, yazılı anayasal düzenden de anayasayı önce başkalaştıracak sonra da tümüyle gereksizleştirecek bir başka düzene geçişin nasıl mümkün olduğunun tarih aracılığıyla gösterilmesiyle ki, bu tarihsel sürecin belirli bir diyalektik yasaya göre gerçekleştiği belirtilebilir. Beri yandan, bu yasayla ilgili olarak her anayasanın kendinden önceki anayasanın bir yadsıması olduğu ve ardından gelecek başka anayasa tarafından yadsınacağı düşünülebilir. Yadsımanın yadsıması yasasının kazandıracığı bu açı, her anayasayı yadsıdığı anayasanın sosyo-tarihsel koşullarıyla birlikte kavramaya imkân verebileceği gibi, mevcut anayasanın yadsınma imkânlarıyla ele alınmasını da gerekli kılar. Zira, Marcuse’nin hatırlattığı gibi yadsımanın imkânları yadsımanın gerçekleşmesinden önce oluşur (Marcuse, 1968: 53).

³²Marx, yadsımanın (*negation*) ahlakın diline inkâr (*denying*) olarak çevrildiğine dikkati çeker (1976: 317).

Dolayısıyla da kapsam soyutlamasının buna göre yapılması icap eder. Türkiye’den bir örnek üzerinden düşünecek olursak 27 Mayıs anayasasının yadsınma koşullarını anlamadan 12 Eylül anayasasını, 12 Eylül anayasasının yadsınma koşullarını anlamadan da sonrasında gelecek yeni anayasayı kavrayamayız. Unutulmamalıdır ki; “içsel ilişkiler felsefesinde gelecek, bugündeki zaruri bir uğraktır” (Ollman, 2006: 146).

8. Önkoşul ve Sonuç

Son olarak, diyalektik bir anayasa incelemesi, ‘önkoşul ve sonuç’ hareketini de takip etmelidir. Bu nosyonun diyalektik bir anayasa incelenmesindeki yeri hakkında fikir vermesi bakımından Marx’ın şu sözlerini hatırlamak yararlı olur: “... avukatlara olan gereksinme, mülkiyetin, yani üretimin belirli bir gelişiminin ifadesinden başka bir şey olmayan belli bir medeni yasayı (*civil law*) öngör[ür]” (1979: 44). Buradan devam edecek olursak avukatlara olan ihtiyaç belli bir hukuk düzenini öngörür ve avukatlar hukuk düzeninin bir sonucu olurken, hukuk düzeninin sonuçlarının da aktif öznelere olurlar. Aynı şekilde üretimin belirli bir gelişmişlik düzeyi, belirli bir hukuk düzenini öngörür ve hukuk düzeni de üretim düzeninin yeniden üretilmesine yarayan bir ilişki olarak işlev görür.

Anayasa incelemeleri açısından düşünecek olursak devleti hukukî bir çerçeveye oturtan ve devlet-yurttaş ilişkilerini düzenleyen yazılı anayasalar, Cem Eroğul’un dikkati çektiği gibi (2010), ticaretin gelişiminin bir ürünüdür, yani kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışının bir sonucudur; ancak kapitalist üretim tarzının yeniden üretilmesinin de bir fonksiyonu olmuşlardır. Belirli bir anayasa açısından düşündüğümüzde de durum aynıdır. Her anayasa ortaya çıktığı toplumun üretim ilişkilerinin belirli bir düzeyinin bir sonucudur ama aynı zamanda bu ilişkilerin sürdürülmesinin önkoşulu olarak işlev görür. Ancak hem önkoşulun hem de sonucun hareket ya da oluş süreci olduğunu unutmamak gerekir. Ollman’ın yerinde uyarısını dikkate alarak söyleyecek olursak (2006: 138) her iki hareketin tek bir hareketin görünümüleri olarak kavranması gerekir ki bunların kapsam soyutlamaları birbirleriyle girdikleri etkileşimi kapsayacak şekilde yapılabilirsin.

B. Genellik Düzeyi Soyutlaması

Kapsam soyutlamasının anayasa incelemelerinde nasıl yapılacağını tartıştıktan sonra genellik düzeyi soyutlamasına geçebiliriz. Bertell Ollman, genellik düzeyi soyutlamasının hem parçayı hem de parçanın ait olduğu bütün sistemi ele almayı mümkün kılan bir soyutlama tarzı olduğunu, yani parçanın

hem kendine özgü ve hem de sistemdeki işleviyle ilişkilerini ayırt etmemizi sağladığını vurgular (2006: 73-74).

Genellik düzeyi soyutlaması, anayasa incelemelerinde düşülen bazı önemli hatalardan kaçınmak bakımından son derece kritiktir. Belirli bir anayasa incelenirken onun olduğu bağlamı gözden kaçırmak; bağlama odaklanayım derken inceleme konusu olan anayasanın kendine özgü özelliklerini görmezden gelmek; anayasanın kendine özgü özelliklerine ve olduğu ülkesel bağlama yoğunlaşayım derken dünya-tarihsel bağlamı ihmal etmek; anayasanın kendine özgü özelliklerini, olduğu ülkenin tarihsel bağlamını ve onun da içine yerleştiği dünya-tarihsel bağlamı birlikte ele alma gayreti içindeyken anayasanın “insani bir siyaset pratiği” (Ollman, 2011: 54) olduğunu, yani onu yapan, yazan insanların kimler olduğunu gözden ırak tutmak gibi hatalara düşülür. Genellik düzeyi soyutlaması, seçtiğimiz anayasayı farklı büyütme dereceleri ve genişlikteki merceklerin altına yerleştirerek bu hata ya da çarpıtmaların hepsinden kaçınmamızı sağlar.

Ollman, Marx’ın kapitalist toplumun eleştirel bir çözümlemesini yaparken yedi ayrı genellik düzeyi kullandığını saptar. Ancak Ollman, Marx’ın sorunsalının kapitalizm olduğunu ve başka sorunsallar için daha farklı genellik düzeyi haritaları çizmenin mümkün ve gerekli olduğunu da belirtir. Ollman’ın genellik düzeyi soyutlamasıyla ilgili iki uyarısı daha vardır: Birinci uyarı, genellik düzeyi soyutlamalarının birer zaman dilimi ya da birbirine dışsal düzeylermiş gibi düşünülmemesine yöneliktir. Zira tarihin bütünü ya da düzeylerin tamamı herhangi bir genellik düzeyinde, hatta bunların en özelinde bile içerilmiş durumdadır. Bu bakımdan genellik düzeyi soyutlamalarını, inceleme konusunun farklı niteliklerinin algılanabilmesi ve böylelikle de çalışılıp belirgin hale getirilmesinin bir gerekliliği olarak düşünmek yerinde olur. İkinci uyarı, incelenen şeyin kapsam soyutlamasında oluşturulan ilişki ve hareketlerinin en özelden en genele doğru belirli genellik düzeylerine yerleştirilmesi gerektiğidir (Ollman, 2006: 95).

Bu açılardan bakıldığında belirli bir anayasaya ilişkin diyalektik incelemenin altı genellik düzeyinde yürütülebileceği söylenebilir.³³

Birinci genellik düzeyi, incelenen anayasanın en özgül yanlarını dar ama büyütme derecesi yüksek bir merceğin altına alır. Bu genellik düzeyinde, anayasa ilahî ya da şeytanî güçlerin bir bahşi olarak değil, insanların bir eseri olarak; gökyüzünden yeryüzüne inmiş bir kutsal metin olarak değil, yeryüzünden gökyüzüne çıkarılmış insan yapımı bir metin olarak

³³Benim diyalektik bir anayasa incelemesi için burada önerdiğim genellik düzeyleri, Ollman’ın Amerikan Anayasası üzerine yazdığı makalede önerdiğinden biraz farklıdır. Bkz. (Ollman, 2011: 57-58).

değerlendirilir. Bu genellik düzeyinde, Ollman'ın işaret ettiği gibi (2011: 57-58) anayasa metnini yazanlara, bunların kimler olduklarına, neler düşündüklerine, nelerden endişe ettiklerine, neler istediklerine ve hangi angajmanlara sahip olduklarına odaklanılır. Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerini hatırlayarak düşünecek olursak Alemdar Mustafa Paşa'yı bilmeden Sened-i İttifak'ı (1808), Mustafa Reşid Paşa'yı bilmeden Gülhane Hatt-ı Hümayun'unu (1839), Mithat Paşa'yı tanımadan Kanun-u Esasi'yi (1876)³⁴, İttihat ve Terakki liderleri hakkında fikir sahibi olmadan 1909 Kanun-u Esasisi'ni, Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ettiği İcra Vekilleri Heyetini ve Kanun-u Esasi Encümeni'nin azalarını anlamadan 1921 ve 1924 anayasalarını, Sıddık Sami Onar'ın ve başkanlığını yaptığı Anayasa Komisyonu üyelerinin hikâyelerini bilmeden 1961 anayasasını, Orhan Aldıkaçtı'nın formasyonunu ve angajmanlarını öğrenmeden 1982 anayasasını ve nihayet Burhan Kuzu'nun siyasal ve akademik yaşamöyküsü ile bağlantılarını takip etmeden AKP iktidarında yapılacak muhtemel yeni anayasayı incelemek eksik bir inceleme yapmayı baştan kabul etmek anlamına gelecektir.

İkinci genellik düzeyi, anayasayı yazan bireylerin sınıfsal ilişkileriyle ilgilidir. Anayasa yazıcıların hangi sınıflara ya da tabakalara mensup oldukları, ortaya koydukları fikirlerin bu sınıf, sınıf fraksiyonu ya da tabakalarının nesnel çıkarlarını, ideolojik eğilimlerini ve taleplerini ne derecede ve nasıl temsil ettiğiyle ilgilidir. Anayasayı yapan insanların eylemleri, düşünceleri, formasyonları ve eğilimleri, Ollman'ın belirttiği gibi (2011: 59), onların ileriye taşımak istedikleri sınıf çıkarlarından ve dünya görüşlerinden ayrı ele alındıkları zaman ancak sınırlı ve yüzeysel yorumlara imkân verir.

Yeni bir anayasa ihtiyacını ortaya çıkaran kapitalist bağlamın iktisadî, ideolojik ve kültürel özellikleri, odaklanılması gereken üçüncü düzeydir. Bu düzeyde ülke kapitalizminin yeniden üretilmesinde anayasanın nasıl hem bir sonuç hem de bir neden olarak işlev gördüğü ortaya çıkarılmaya çalışılır (Ollman, 2011: 58). Kapitalizmin belirli bir dönemdeki eğilimlerinin yeni bir anayasayı ya da anayasa değişikliklerini gerekli kılabileceğini, anayasal yeniliklerin de sistemin tıkanıklarını aşma ve onu yeniden üretme açısından etkili olabileceğini belirtmiştik. Sistemin kendisini yeniden üretmede yaşadığı tıkanıklıklar ve gereksindiği yenilikler anlaşılmadan bazı sınıfların neden yeni anayasal düzenlemeler istedikleri ve bu isteklerin anayasa yapımcılar tarafından nasıl dillendirildiğini anlamak pek mümkün olmaz.

³⁴Niyazi Berkes, "1876 Anayasasının Öyküsü" başlıklı makalesinde bu genellik düzeyinde son derece yetkin bir çözümleme yapar (Berkes, 1983: 40-73).

Belirli bir anayasanın hem kendinden önceki hem de başka ülkelerin yürürlükteki anayasalarından farklı olan kendine özgü özelliklerine yoğunlaşmak dördüncü genellik düzeyidir. Sözgelimi, 12 Eylül Anayasasının dilini ve üslubunu öteki anayasalardan ayırksı kılan etmenlerden biri, askerî bir darbenin devletin emredici kuvvetini her şeyden daha çok öne çıkarmasıdır. Öne çıkan bu üslup da doğrudan anayasanın yapıldığı toplumsal ve siyasal ortamla ilgilidir. Başka anayasalarda başka ayırt edici özellikler öne çıkabilir. Bu ayırt edici özellikleri ve bu özellikleri yaratan nedenleri gözetmeyen bir anayasa incelemesi eksik kalır.

Beşinci genellik düzeyinde anayasanın yazıldığı dönemin dünya tarihsel bağlamı devreye sokulur. Böylelikle yerel koşullarla uluslararası koşulların, ülke kapitalizminin ihtiyaçlarıyla dünya kapitalizminin ihtiyaçlarının nasıl ilişkilendiği, ülkedeki genel eğilimlerle dünyadaki genel eğilimlerin birbirlerini nasıl etkilediği gözden kaçırılmamış olur.

Kapitalizm, son ve altıncı genellik düzeyi olarak belirlenir; ki anayasaların kapitalist toplumdaki temel işlevleri gözden kaçırılmasın. En nihayetinde anayasalar burjuvazinin bir buluşudur. Onu yapanlar, yapanlara yön veren fikirler ve esinler, bu fikir ve esinleri koşullayan sistem zorlamaları ve bunların hepsiyle derece derece ilişkili olan ulus-aşırı tarihsel bağlam, (yazılı) anayasaların burjuvazinin siyaseti sözleşmeye bağlama anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıktıklarını unutturmamalıdır.

C. Konumlanma Noktası Soyutlaması

Diyalektik bir anayasa incelemesinde kapsam ve genellik düzeyleri soyutlamalarından sonra başvurulması gereken üçüncü soyutlama tarzı, konumlanma noktasıdır. Ollman, konumlanma noktası soyutlamasının, bir ilişkide, bu ilişkinin bileşenlerine konumlanılan belirli bir nokta oluşturularak buradan ilişkinin diğer bileşenlerine bakmayı ve onlar üzerinde yeniden düşünmeyi içerdiğini vurgular. Belirlenen konumlanma noktası, ilişkinin belirli niteliklerini ışık altına alırken diğerlerini geçici olarak karanlıkta ya da gölgede bırakır (Ollman, 2006: 242).

Diyalektik anayasa incelemelerinde bazı kritik konumlanma noktaları belirlemek elzemdir.³⁵ Yukarıda belirtildiği üzere, diyalektik bir anayasa incelemesi bütünden parçaya, sistemden içeriye doğru ilerler. Anayasa incelemeleri için konumlanma noktaları soyutlanırken sistemin anayasayla ilişkili parçaları birer konumlanma noktası olarak seçilir ve bu noktalardan

---

³⁵Aşağıda belirlenen konumlanma noktalarından özellikle ilk dördünde Cem Eroğul'un *Anatüze Giriş* kitabının ilk dört bölümü esas alınmıştır (2013a: 1-15).

anayasanın ilgili kısım ya da maddelerine bakılır. Sonra tekrar bu kısım ve maddelerden ilişkili parçalara dönülür. Böylelikle, bütünün anayasayla içsel ilişkili parçalarının kendilerini yeniden üretebilmek için ne gibi anayasal karşılıklara ihtiyacı olduğu görüldüğü gibi, anayasanın da bu parçalara nasıl bir hukuksal ifade kazandırdığı da görülmüş olur. Az sonra önerilecek konumlanma noktaları, aynı zamanda, belirli bir anayasayı metin olarak çözümlenme konusunda da büyük bir avantaj sağlar. Böylesi bir inceleme anayasa metninin gerçek yaşamdaki gerçek karşılıklarını görmemize imkân verdiği gibi, gerçek yaşamdaki ilişkilerin anayasal karşılıklarını da görmemizi sağlar. Böylelikle, anayasanın her bir parçasındaki çelişkileri ve ideolojik formları görmemiz de mümkün olur.

Belirlenecek konumlanma noktaları anayasa tanımının kendisinden çıkarılabilir. Anayasayla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanım farklılıkları hem anayasanın çelişkili doğasından hem de tanım yapanların anlayış farklılığından kaynaklanır. Burada benimsenecek tanım, esneklik kabiliyeti en yüksek olan şu tanımdır: "... devletin bulunduğu her yerde, siyasal işlevin uymak zorunda olduğu ... kuruluş ve işleyiş kurallarının tümüne anayasa adı verilir" (Eroğul, 2013a: 16).

Bu tanımdan yola çıkılarak belirlenecek ilk konumlanma noktası 'üretim biçimi'dir. Bu, ilk başta tuhaf görünebilir. Buna karşılık, anayasa tanımının kalbinde yer alan "siyasal işlev", "belirli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşısıdır" (Eroğul, 2014b: 21). Öyleyse, üretim biçimi konumlanma noktasından üretim araçlarının ve üretici emekçilerin korunması ve geliştirilmesi ile üretim araçları karşısındaki sınıf konumlarından kaynaklanan mülkiyet ilişkilerinin belirli bir toplumdaki özgül durumuna bakılır ve anayasanın ilgili maddelerinde bu özgül durumun nasıl ifade edildiği görülür. Daha farklı ifade edecek olursak, özgül üretim biçimi gözetilerek anayasa üretim, özel mülkiyet, tarım, sanayi, çalışma, grev, lokavt, sosyal güvenlik, devletleştirme, özelleştirme, kamulaştırma, özel teşebbüs, planlama, işçi, işveren, köylü, iktisadî teşebbüs, memur gibi kavramlar açısından taranır ve bu kavramların anayasadaki karşılıkları bulunur. Anayasanın üretim biçiminin varlığının korunması ve gelişimi için ne gibi düzenlemeler yaptığı böylece görüldükten sonra, bu konumdan tekrar özgül üretim biçimine dönülür ve böylece de anayasanın mevcut üretim biçiminin yeniden üretilmesine ne gibi katkılarda bulunduğu çözümlenir.

İkinci konumlanma noktası, 'devlet'tir. Devletin, toplumsal yaşamın sınıflara bölünmesi ve siyasal işlevin de işbölümünün konusu olmasıyla ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Devlet, siyasal işleri tüm toplumun koordinasyonunu sağlayacak şekilde örgütler ve bunu yaparken de hem toplumsal rızayı örgütleyecek hem de toplum üzerinde baskı kuracak araçlar kullanır. Dikkat edilirse, burada devlet bahsinin geçtiği her yerde toplum da

geçer. Zira her devlet belirli bir toplumun devletidir. Toplum vatandaşlardan oluşur ve vatandaşlar da bir millet meydana getirir. Bu konumlanma noktasını işler kılabilmek anayasası incelenen devletin buyurgan bir güç olarak üstüne çıktığı toplumun hangi etnisitelerden oluştuğu; toplumda hangi dinlere ve mezheplere inanıldığı, hangi dillerin konuşulduğu, toplumsal cinsiyetler arasındaki ilişkilerin ne şekilde seyrettiği görülür. Sonra konumlanma noktası değiştirilerek anayasaya gelinir ve anayasanın vatandaşlığı, milleti nasıl tarif ettiğine; toplumdaki dillere, inançlara ve cinsiyetler arasındaki ilişkilere nasıl yaklaştığına bakılır. Anayasanın devletin buyurma yetkisini, yani egemenliği, egemenliğin dış görünüşü olan bağımsızlığı nasıl ifadelendirdiği, egemenliğin iç görünümü olan kamu gücünü hukukî olarak paylaşıp paylaşmadığı (federasyon, konfederasyon, üniter ya da bölgesel devlet biçimlerinden hangisi olduğu); devlet başkanını belirleme yöntemini nasıl tayin ettiği (örneğin, cumuriyet mi yoksa kiralık mı olduğu); devletin gücünü nasıl böldüğü (yasama, yürütme, yargı); zorlama (ordu, polis örgütü vb.) ve rıza örgütlemeye yönelik araçların (eğitim, medya vb.) nasıl yetkilendirilip düzenlendiği de bu konumlanma noktasından teşhis edilir. Tekrar konum değiştirilip topluma döndüğünde ise teşhis edilen bu özelliklerin toplumun bir arada tutulmasını nasıl sağladığı değerlendirilir.

Üçüncü konumlanma noktası ‘siyasal sistem’dir. Siyasal sistem, devletin toplumla kurduğu ilişkiler ağıdır ve siyasal sistemin içine devletin dışında siyasal partiler, baskı grupları, seçmenler ve siyasî işlevi olan bütün kişi ve kuruluşlar girer (Eroğul, 2013a: 3). Bu konumlanma noktasından siyasal gücün devlet ve toplum içinde nasıl dağıldığı ya da merkezîleştiği, siyasî partilerin, baskı gruplarının, siyasî düşünce kuruluşlarının ve derneklerin ne derece serbestçe çalışabildikleri, ne derece kısıtlandıkları gözlemlenir. Siyasal gücün bir kişi ya da bir parti elinde mi merkezîleştiği yoksa geniş bir biçimde dağıldığı mı belirlendikten sonra aynı konuların anayasanın ilgili maddelerinde nasıl düzenlendiği, tanımlandığı, hangi şartlarla kısıtlandığı incelenir. Bazı durumlarda anayasa liberal-demokratik bir siyasal sistem tarif etmişken gerçekte gücün bir partide ve bir liderde merkezîleştiği durumlar ortaya çıkabilir. Bu durumda anayasanın söylemi ile gerçek hayatta olup bitenlerin farklılıkları, karşıtlıkları ortaya konur. Bu konumlanma noktası, aynı zamanda, hukuk devleti ve temel hakların hem anayasada hem de toplumda karşılıklı olarak incelenebildiği bir pozisyonudur.

Toplumsal yaşamın siyaseti etkileyen tüm ana yönlerini içine alan ‘siyasal düzen’ kavramı (Eroğul, 2013a: 14), bir başka konumlanma noktasıdır. Hâkim toplumsal sınıfın nitelikleri siyasal sistemin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Sözelimi, işçi sınıfının hâkim olduğu bir toplumun siyasal sistemiyle burjuvazinin hâkim olduğu bir toplumun siyasal sistemi arasında farklar olacağı gibi, liberal ve seküler bir burjuvazinin hâkim olduğu bir

toplumun siyasal sistemiyle İslamcı bir burjuvazinin başat olduğu bir toplumun siyasal sistemi arasında da farklar olabilecektir. Toplumun her bakımdan gelişmişlik düzeyi siyasal sistemi etkileyen bir diğer faktör olarak belirecektir. Ve nihayetinde toplumda ağır basan siyasî ideoloji de siyasal sistemin varoluşunda önemlidir. Sözgelimi, anayasası liberal-demokratik bir söyleme sahip olan bir toplum giderek muhafazakârlaşıyorsa ve bu da seçmen davranışlarında belirleyici bir ağırlık kazanıyorsa, anayasanın boşlukları otoriter bir siyasal sistemin kuruluşu yönünde yorumlanıp uygulanabilecek ve anayasada yazılı olan ile fiiliyatta yaşanan arasındaki açığı giderek açılabilir.

‘Toplumsal mücadeleler’, diyalektik bir anayasa incelemesinde beşinci konumlanma noktası olarak seçilebilir. Bu konumlanma noktasından bakıldığında dünya anayasacılık tarihi aynı zamanda sınıf mücadeleleri tarihi, anayasalar da aynı zamanda sınıf mücadelelerinin bir arenası olarak görünür.³⁶ Böyle bir konumlanma, anayasaların aynı zamanda toplumsal mücadelelerin mirasını taşıyan pek çok olumlu özellik ve toplumsal mücadelelerde kullanılabilecek pek çok önemli dayanak noktası barındırdığını görmemizi mümkün kılar. Başkalarının yanı sıra anayasalarda yer alan özellikle temel haklar ve özgürlüklere ilişkin kısımlar, kendiliğinden değil kıyımların, kayıpların ve büyük çilelerin sonuçları olarak da anayasalara girmişlerdir. Anayasalara yazılan hak ve özgürlükler, metinde kalmanın ötesinde fiiliyatta da uygulanır olmaları için bir mücadelenin konusu olabilecekleri gibi, yeni ve daha kapsamlı olanlarının anayasalara girmesi için bir dayanak da olabilirler. Bunu Türkiye’nin yürürlükteki anayasasının örneğin 60’ncı maddesi üzerinden düşünebiliriz. 60’ncü madde “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” der. Bu anayasal kuralın anayasaya girmesi ve mevcut anayasada da kendisine yer bulması yıllar süren mücadeleler sonucu olmuştur. Ancak küresel kapitalizmin kuralsızlaştırma, düzensizleştirme ve özelleştirme eğilimlerinin Türkiye’deki yansımalarına paralel olarak çalışma gitgide daha çok kayıt dışına çıkmaya başlamış, çalışanların sosyal güvenlik hakkı da gitgide daha çok budanmaya,

³⁶Tarık Zafer Tunaya, bu durumu “İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa” başlıklı makalesinde ince ve nezih bir biçimde ifade etmiştir: “Paris’in şirin müzelerinden birinde, Karnavale’de, Fransız İhtilaline ilişkin eşyaları ve belgeleri seyrediyordum. Gözlerim salonun bir köşesine özenle yerleştirilmiş küçük bir kitaba takıldı. Alttaki etikete eğildim ve okudum: ‘1791 Anayasası’. Fransa’nın ilk yazılı anayasası. Biraz daha dikkatlice bakınca alt satırlardaki şu müthiş cümle beni dondurdu: ‘İnsan derisi ile kaplanmıştır.’ Bu küçücük, rengi sararmış kitap karşısında hürriyet savaşlarının derinliğini, uzunluğunu, özgürlük denilen şeyin bedava olmadığını insan bir kere daha anlıyor. Sanki her Anayasa insan derisi ile kaplı...” (Tunaya, 1988: 9).

görmezden gelinmeye başlamıştır. Çalışanlar, 60'ncı maddeyi kendi mücadelelerinin bir eseri ve anayasanın olumlu yönlerinden biri olarak değerlendirirlerse, onda, sosyal güvenlik hakkının eksiksiz ve tam uygulanması için yürütecekleri mücadelenin bir dayanağını da bulmuş olurlar ve böylelikle mücadelelerinin meşruiyetine anayasal bir temel de sağlamış olurlar.

Gerçekliğin bir tür maskelenmesi ya da çarpıtılması anlamında kullanıldığında 'ideoloji'³⁷ de diyalektik bir anayasa incelemesi için başka bir konumlanma noktası olarak değerlendirilebilir. İdeoloji, anayasanın tüm parçaları (temel esaslar, temel haklar, temel organlar, ekonomik hükümler) üzerinde düşünmemiz için önemli imkânlar yaratan özellikli bir konumlanma noktasıdır. Sınıf egemenliği yerine, eşit haklardaki bireylerin; devletin sınıfsal karakteri yerine sınıflar üstü devletin; emek sömürsü ve sermaye tahakkümü yerine serbest çalışmanın; dillerin, dinlerin, mezheplerin, cinsiyetlerin, düşüncelerin eşitsizliği yerine pür eşitliğin; kimlikler arası baskınlık yerine bakışlılığın, adil olan yerine anayasal olanın nasıl öne çıkarıldığı ve böylelikle fiilî olanın yerine hukukî olanın nasıl geçirildiği bu konumlanma noktasından görülebilir. Beri yandan bütün bu çarpıtma ya da maskelemelerin nasıl kotarıldığı, bireylerin kendileriyle ilgili bu gerçeküstü duruma anayasa aracılığıyla nasıl ikna edildiği, bireylerin anayasada çizilen masalımsı tabloyla gerçek hayatın acı gerçekleri arasındaki çelişkiyi görme yetilerini nasıl bertaraf ettiğini ve Ollman'ın dile getirdiği gibi (2011: 60) anayasal olanın mümkün olan tek şeymiş gibi algılanmasına nasıl katkıda bulunduğu gibi kritik konular, bu konumlanma noktasında mercek altına getirilip sorgulanabilir.

Son ve yedinci olarak anayasanın kendisi de bir konumlanma noktasıdır. Bu konumlanma noktasından görülebilecek olan şey, anayasanın kendi öz nitelikleridir. Temel bir belge olarak anayasanın devlet yaşamının bağlı bulunduğu tüm kurallarını içerip içermediği; değiştirme sorunu bakımından esnek mi yoksa yumuşak mı olduğu; nominal mi, program mı, yoksa karma bir anayasa mı olduğu gibi konulara, bu konumlanma noktasından bakılır.

Sonuç

Bu makalenin amacı, ardında içsel ilişkiler felsefesi yatan ve bütünsel bir sosyal bilim anlayışına sahip olan diyalektiğin anayasa incelemelerine getirebileceği katkılara dikkati çekmektir. Makalede Hegel-Marx-Ollman çizgisi takip edilerek diyalektik bir anayasa incelemesinin nasıl olabileceğine dair öneri getirilmeye çalışıldı. Ancak, burada geliştirilen diyalektik anayasa

³⁷İdeoloji kavramının bu yöndeki kullanımı ve Marx'ın kavrama yüklediği anlamlar için bkz. (Larrain, 1991: 31-45).

incelemesi modelinde önerilen soyutlama tarzları, bu soyutlama tarzlarının ilişkilendirilişi ve farklı soyutlama düzeylerinde diyalektiğin kategorilerinin kullanım biçimleri somut anayasa incelemelerinde farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar da ancak somut anayasa incelemelerinin yapılması durumunda ortaya çıkabilir. Bununla beraber, makalenin iddiası odur ki, belirli bir anayasanın bütünsel bir incelemesini başarmaya muktedir yöntem diyalektiktir. Diyalektik olmayan incelemeler ise kısmî olma, eksiklik taşıma, hatalı sonuçlara ulaşma ve gerçekliği çarpıtma potansiyeli taşırlar.

Anayasanın sadece ve basitçe bir metin olmadığını³⁸; belirli bir anayasaya bakıldığında onda sadece kısımların, maddelerin, fıkraların değil, kültürün, ideolojinin, ekonominin, devletin, sivil toplumun ve toplumsal sınıfların görülebileceğini; belirli bir anayasa üzerine çalışmanın o anayasanın parçası olduğu kapitalist sistemin belirli bir uğrağı üzerinde çalışmak anlamına gelebileceğini; anayasanın kapitalist üretim tarzının hem bir sonucu olduğunu hem de bu üretim tarzının yeniden üretme işlevi gördüğünü; anayasada özdeş olarak sunulan ilişkilerin farklılık, farklılık olarak sunulan ilişkilerin özdeşlik içinde olabileceğini; kapitalist toplumun en kutsal meşruiyet belgesi olan anayasanın bu toplum tipinin en aldatıcı ideolojik görünümü olduğunu ve bu bakımdan da anayasanın yalnızca kendini nasıl gösterdiğine bakılarak anlaşılamayacağını; anayasa değişikliklerinin durduk yere ortaya çıkmadığını, toplumdaki bazı başkalaşımara karşılık geldiğini ve bu başkalaşımara katkıda bulunduğunu; anayasaların pek çok karşıt ilişkiyi bir araya getirmeye çalıştığını ama bunun her zaman çelişkili bir birlik olarak kurulduğunu; akıp giden toplumsal ilişkileri sabitlemeye yeltenen anayasanın kedisinin de bir çelişki anlamı taşıdığını; belirli bir anayasayı incelerken onun hem kendine özgülüklerini, hem içinde olduğu yerel bağlamı, hem bu yerel bağlamı çevreleyen küresel koşulları ve hem de anayasayı yapan gerçek insanların anayasaya bıraktıkları izleri fark etmemizi ancak diyalektik yöntem sağlayabilir.

Bununla beraber, belirli bir anayasayı hakkıyla inceleyebilmek için diyalektiği iyi bilmek tek başına yeterli olmaz. Çünkü diyalektik, “bilmediğin şey hakkında konuşma ya da yazma sanatı” değildir. Diyalektik bir anayasa incelemesi, diyalektik yetkinlik kadar anayasa yetkinliğini de gerektirir. Bu dengenin yetkin bir örneğinin Marx’tan gelmiş olması anlamlıdır. Marx’ın, belirli bir tarihsel dönemi incelerken diyalektik hünerinin zirvesine çıktığı *18 Brumaire* adlı yapıtı (2009), aynı zamanda bir anayasa çözümlemesini de

---

³⁸Ki, anayasal yorum yöntemleri üzerine gelişen tartışmalar ve bu konudaki literatür de bunu gösterir.

içerir.³⁹ Marx'ın, anılan yapıtında, diyalektik bir çözümlemesini yaptığı Fransız anayasasına bir anayasa hukukçusu kadar hâkim olması son derece çarpıcıdır.

Kaynakça

- Aldıkaçtı, Orhan (1973), *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* [2. baskı] (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).
- Arsel, İlhan (1959) *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Mars Matbaası).
- Beaud, Oliver (2003), "Anayasa ve Anayasacılık", Philippe Raynaud ve Stéphane Riols (yay. haz.) *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. İsmail Yerguz vd.): 63-74.
- Balzac, Honoré de (2013), *Bilinmeyen Şaheser* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Renan Akman).
- Başgil, Ali Fuat (1960), *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri C. I* (Ankara: Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları).
- Bensaid, Daniel (2011), *Marx Kullanım Kılavuzu* (İstanbul: Habitus Yayınları) (Çev. Volkan Yalçıntoklu).
- Berkes, Niyazi (1983), *Atatürk ve Devrimler* (İstanbul: Adam Yayınları).
- Çubukçu, Aydın (1993), *Mantık ve Diyalektik* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın).
- Engels, Frederick (1968), *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science (Anti-Dühring)* (New York: International Publishers) (Çev. Emile Burns).
- Engels, Friedrich (1977), *Doğanın Diyalektiği* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Arif Gelen).
- Erdoğan Mustafa (2010), *Anayasal Demokrasi* [8. baskı] (Ankara: Siyasal Kitabevi).
- Erdoğan, Mustafa (2012), *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset* [8. baskı] (Ankara: Liberte Yayınları).
- Eroğul, Cem (1974), *Anayasayı Değiştirme Sorunu: Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları).

---

³⁹Bkz. (Eroğul, 2013b: 131-133). Bir yanlış anlamaya mahal vermemek için belirtmek gerekiyor: Marx'ın zamanının anayasacılığıyla (19. yüzyıl), 20. yüzyıl anayasacılığı birbirinden farklıdır. İkinci kuşak haklar (sosyal, ekonomik, kültürel hak ve özgürlükler) ile üçüncü kuşak haklar (çevre, gelişme ve barış hakları) 20. yüzyıl anayasacılığının konularıdır. Aynı şekilde ulus-üstü anayasacılığın geliştiği 21. yüzyıl anayasacılığı da Marx'ın zamanının anayasacılığından başkadır (Kaboğlu, 2006: 2-11, 207-229). Fakat dikkat edilirse, bu makalede Marx'a verilen referanslar onun anayasa çözümlemelerine değil, diyalektik yöntemindedir. *18 Brumaire* göndermesi ise, belirtildiği üzere, diyalektik anayasa çözümlemelerinin yöntemsel hâkimiyet kadar anayasal konulara ve incelenen anayasaya hâkimiyeti gerektirdiğini, bu iki yönlü hâkimiyetin Marx'ın kendi çalışmalarında bir araya getirildiğini örneklemek içindir.

- Eroğul, Cem (1978), "Yeni Sovyet Anayasa Taslağı", *Armağan: Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi): 505-539.
- Eroğul, Cem (2007), "Prof. Dr. Yavuz Sabuncu'nun *Anayasaya Giriş* Kitabı ya da Anayasayı Anlatmanın Yavuzcası", *SBF Dergisi*, 62 (3): 405-410.
- Eroğul, Cem (2010), "Anayasacılığın Sınıfsal Anlamı", <http://cemerogul.wordpress.com>, erişim: 1 Mayıs 2012.
- Eroğul, Cem (2013a), *Anatüzeeye Giriş ("Anayasa Hukukuna Giriş")* [13. baskı] (Ankara: İmaj Yayınevi).
- Eroğul, Cem (2013b), "Karl Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* (İstanbul: Yordam Kitap): 119-161.
- Eroğul, Cem (2014), *Birey Nedir? Öztürkçe Bir Marksist Yaklaşım Denemesi* (İstanbul: Yordam Kitap).
- Eroğul, Cem (2014b), *Devlet Nedir?* [4. baskı] (İstanbul: Yordam Kitap).
- Esen, Bülent Nuri (1970), *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar* (Ankara: Ayyıldız Matbaası).
- Esen, Bülent Nuri (1971), *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Ayyıldız Matbaası).
- Giritli, İsmet ve Jale Sarmaşık (2001), *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Basım Yayın).
- Gözler, Kemal (1999), *Anayasa Hukukunun Metodolojisi* [2. baskı] (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları).
- Gözler, Kemal (2010), *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* [3. baskı] (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım).
- Gözler, Kemal (2012), "Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?", Ece Göztepe ve Aykut Çelebi (haz.) *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler* (İstanbul: Metis Yayınları): 45-61.
- Gözler, Kemal (2013) *Örnekleriyle Usûlsüz Alıntı Sorunu* (Bursa: Yazarın Kendi Yayını).
- Göztepe, Ece ve Aykut Çelebi (2012), "Anayasa Kavramı ve Türkiye'de Anayasa Tartışmaları", *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler* (İstanbul: Metis Yayınları): 9-25.
- Gözübüyük, A. Şeref (1986), *Anayasa Hukuku* (Ankara: S Yayınları).
- Green, Leslie (2009) "Legal Positivism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2009 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/legal-positivism/>>.
- Gulbenkian Komisyonu (2012), *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor* (İstanbul: Metis) (Çev. Şirin Tekeli).
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2010), *The Science of Logic* (New York: Cambridge University Press) (Trans. and ed. George Di Giovanni).
- Heywood, Andrew (2011), *Siyaset* [4. baskı] (Ankara: Adres Yayınları) (Çev. Bekir Berat Özipek vd.).
- İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1982), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yönetim Kurulu'nun Yeni Anayasaya İlişkin Görüş ve Önerileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2006), *Anayasa Hukuku Dersleri* [3. baskı] (İstanbul: Legal Yayıncılık).
- Karatepe, Şükrü (2013), *Anayasa Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınevi).

- Kelsen, Hans (2005), *Pure Theory of Law* (Clarck, New Jersey: The Lawbook Exchange) (Trans. Max Knight).
- Kıvılcımlı, Hikmet (1960/ 2008), *Anayasa (Teklifi)* (İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları).
- Keyman, Selahattin (1978), "Hukuki Pozitivizm", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 35 (1): 17-55.
- Kubalı, Hüseyin Nail (1969), *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).
- Kosik, Karel (1976), *Dialectics of the Concrete: A Study on Problems of Man and World* (Dordrecht, Holland ; Boston: D. Reidel).
- Larrain, Jorge A. (1991), *Marxism and Ideology* (Gregg Revivals: Hampshire).
- Lenin, Vladimir İlyiç (1971), *Felsefe Defterleri* (İstanbul: Sosyal Yayınlar) (Çev. Atilla Tokatlı).
- Marcuse, Herbert (1968), *Tek Boyutlu İnsan* (İstanbul: May Yayınları) (Çev. Seçkin Çağan).
- Marx, Karl (1976), "Moralising Criticism and Critical Morality: A Contribution to German Cultural Hisstory Contra Karl Heinzen", *Karl Marx-Friedrick Engels Collected Works, C. 6* (London: Lawrence&Wishard): (312-340).
- Marx, Karl (1979), *Felsefenin Sefaleti* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam).
- Marx, Karl (1990), *Kapital, Üçüncü Cilt* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).
- Marx, Karl (1993), *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. (London: Penguin Books) (Trans. Martin Nicolaus).
- Marx, Karl (1993b), "The Method of Political Economy", *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. (London: Penguin Books): 100-108.
- Marx, Karl (2009), *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* (İstanbul: Yazılama Yayınları) (Çev. Erkin Özalp).
- Marx, Karl (2011), *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Sevim Belli): 234-271.
- Marx, Karl (2012), *Kapital, Birinci Cilt* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan).
- Marx, Karl (2013), *Alman İdeolojisi* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın) (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez).
- Neuman, W. Lawrence (2008) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt 1* [2. baskı] (İstanbul: Yayın Odası) (Çev. Sedef Özge).
- Oder, Bertil Emrah (2010), *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri* (İstanbul: Beta Basım).
- Okandan, G. Recai (1971), *Amme Hukukumuzun Anahatları: Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).
- Ollman, Bertell (2006), *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Cenk Saraçoğlu).
- Ollman, Bertell (2011), *Diyalektik Soruşturmalar* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Cenk Saraçoğlu).
- Ollman, Bertell (2012), *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* (İstanbul: YordamKitap) (Çev. Ayşegül Kars).
- Özbudun, Ergun (2009), *Türk Anayasa Hukuku* [10. baskı] (Ankara: Yetkin Basımevi).
- Özbudun, Ergun (2009), *Türkiye'nin Anayasa Krizi* (Ankara: Liberte yayınları).

- Sabuncu, Yavuz (2012), *Anayasaya Giriş* [15. baskı] (Ankara: İmaj Yayınevi).
- Schauer, Frederick (1993), "Constitutional Positivism", *Connecticut Law Review*, 25 (3): 797-828.
- Sayer, Derek (2012), *Soyutlamanın Şiddeti* (İstanbul: Habitus) (Çev. Gül Çağlı Güven).
- SBF (1960), *Gerekçeli Anayasa Tasarısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları).
- SBF (1982), *Gerekçeli Anayasa Önerisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını).
- Sève, Lucien (2013), "Belirlemenin Diyalektiği" Bertell Ollman ve Tony Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Şükrü Alpagut): 123-139.
- Sevinç, Murat (2011), *Anayasa Yazıları* [2. baskı] (Ankara: İmaj Yayınevi).
- Sevinç, Murat (2012a), "Anayasanın Başlangıç İlkeleri", Ece Göztepe ve Aykut Çelebi (haz.) *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler* (İstanbul: Metis Yayınları): 62-90.
- Sevinç, Murat (20012b), "Anayasaların Doğumu: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?", *Toplum ve Bilim*, 123: 10-43.
- Sevinç, Murat (2014a) "Yeni Bir Anayasayı 'Neden' ve 'Nasıl' Yapmalı?", Duygu Türk ve Zafer Yılmaz (der.) *Siyasal'da Bir Ömür: Prof. Dr. Ömür Sezgin'e Armağan* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları), 505-565.
- Sevinç, Murat (2014b), "Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar", *bianet.org* (Erişim: 10 Ocak 2014).
- Soysal, Mümtaz (1961a), "Temeldeki Kavgalar: Sosyal Devlet", *Yön*, 1: 9-10.
- Soysal, Mümtaz (1961b), "Temeldeki Kavgalar: Kurucu Mecliste Gürültü, Taksitli Kamulaştırma ve Millileştirme Maddelerinde Koptu", *Yön*, 2: 11.
- Soysal, Mümtaz (1962), "Kuruluştaki Çatışmalar", *Madison ve Jay Hamilton, Anayasa Üzerine Düşünceler: Federalistler'in Makalelerinden Seçmeler* (İstanbul: Siyasî İlimler Türk Derneği Yayınları): ix-xii.
- Soysal, Mümtaz (1969), *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları).
- Soysal, Mümtaz (1986), *100 Soruda Anayasanın Anlamı* [6. baskı] (İstanbul: Gerçek Yayınları).
- Soysal Mümtaz. (2011), *Anayasaya Giriş* [3. baskı] (Ankara: İmge Kitabevi).
- Şeptulin, Aleksandr (2013), *Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Yakup Şahan).
- Tanilli, Server (1982), *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* (İstanbul: Say Yayınları).
- Tanör, Bülent (1978), "12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", *Armağan: Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi), 419-438.
- Tanör, Bülent (2001), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* [7. baskı] (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- Tanör, Bülent (2008), *Anayasal Gelişme Tezleri* (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları).
- Tanör Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu (2001), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* [2. Baskı] (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- Teziç, Erdoğan (2009), *Anayasa Hukuku* [13. baskı] (İstanbul: Beta Yayınları),

Tunaya, Tarık Zafer (1980), *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* [4. baskı] (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).

Tunaya, Tarık Zafer (1988), *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa* [2. baskı] (İstanbul: Arba Yayınları).

Tunaya, Tarık Zafer (2001), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Yayla, Yıldızhan (1986), *Anayasa Hukuku Ders Notları* (İstanbul: Filiz Kitabevi).

Yazıcı, Serap (2009), *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkinlikten Toplum Sözleşmesine* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi).

Yılmaz, Faruk (2012), *Türk Anayasa Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık).

Yüzbaşıoğlu, Necmi (2007), *Anayasa Hukuku El Kitabı* (İstanbul: Beta Yayınları).